Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi / Journal of Balkan Research Institute
Cilt/Volume 15, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2026, ss. 115-154.

Geliş - Received: 03.01.2025 Kabul - Accepted: 12.09.2025

DOI: 10.30903/baed.1992981

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

MİLLİYETÇİLİK İLE KADIN HAREKETİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BULGAR KADIN HAREKETİ: BULGAR KADIN EĞİTİMİ VE ÖRGÜTLENMESİ

Aylin İNCİ[*] - Bilgin ÇELİK[**]

ÖZ

19. yüzyılda özellikle Tanzimat ile birlikte modernleşmenin hız kazanması sonucunda Osmanlı'da kadınların eğitim ve örgütlenmesinde önemli bir ivme sağlanmıştır. Bulgar millî kimliğinin gelişmeye başladığı Tanzimat döneminde Bulgar kadın hareketinin de gelişme göstermesinde modern eğitim kurumlarının ortaya çıkması ve bu eğitim sayesinde örgütlenmeye bilincine sahip olan Bulgar kadınlarının kurmuş oldukları çeşitli örgütlerin faaliyetlerini değerlendirmek makalemizin temel amaçlarından birisidir. Bir başka amaç ise Bulgar millî uyanışı ve millîyetçi hareketin gelişiminde kadınların katkılarını irdeleyerek millîyetçilik ile kadın hareketi arasında varsayılan ilişkiyi somutlaştırmaktır. Millîyetçilik hareketinin ilk olarak Balkan coğrafyasında etkilerini gösterdiği dikkate alınacak olursa bu ideolojinin toplum içinde yayılmasında kadınların rolünün belirlenmesi ideolojinin yayılma biçiminin kavranmasına da katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda Bulgar kadınlarının modern eğitim alması ve örgütlenme bilincine kavuşması ile millîyetçi ideolojinin yükselişi arasında somut bir ilişki olduğunu ortaya koymayı amaçlayan makalemizde Osmanlı Türk kaynaklarının yanısıra Bulgar kaynaklarının da kullanılmış olması makalemizin özgünlüğüne önemli katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgar Kadın Hareketi, Osmanlı Modernleşmesi, Millî Kimlik İnşaası, Bulgar Kadın Örgütlenmesi, Millîyetçilik.

[*] Bilim Uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, İzmir, ORCID: https://orcid.org/0009-0009-1848-8853, E-Posta: aylinvinci@gmail.com.
[**] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, İzmir, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4041-7922, E-Posta: bilgin.celik@deu.edu.tr.

OPEN ACCESS

© Copyright 2026 Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi

AYLİN İNCİ - BİLGİN ÇELİK

THE BULGARIAN WOMEN'S MOVEMENT IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NATIONALISM AND THE WOMEN'S MOVEMENT: BULGARIAN WOMEN'S EDUCATION AND ORGANISATION

ABSTRACT

In the 19th century, as a result of the acceleration of modernisation, particularly through the Tanzimat reforms, a substantial advancement was achieved in the education and organisation of women in the Ottoman Empire. One of the primary objectives of this article is to assess the activities of various organisations established by Bulgarian women who developed an organisational consciousness through the emergence of modern educational institutions during the Tanzimat period, when Bulgarian national identity began to crystallise. Another objective is to substantiate the presumed relationship between nationalism and the women's movement by examining the contributions of women to the advancement of the Bulgarian national awakening and nationalist movement. Considering that the nationalist movement initially manifested itself in the Balkan region, identifying the role of women in the dissemination of this ideology throughout society will contribute to a deeper understanding of its diffusion. In this context, this article aims to demonstrate that a tangible relationship existed between the modern education of Bulgarian women and the rise of nationalist ideology. The utilisation of Bulgarian sources alongside Ottoman Turkish sources has significantly enhanced the originality of this study.

Keywords: Bulgarian Women's Movement, Ottoman Modernization, National Identity Formation, Bulgarian Women's Organization, Nationalism.

EXTENDED ABSTRACT

In the 19th century, particularly after the Tanzimat Edict was proclaimed, the Ottoman Empire experienced a rapid wave of modernization that brought about significant social and institutional changes for all the communities within its borders. One of the most notable changes was the remarkable advancement in women's education and organization. This article investigates the evolution of the Bulgarian women's movement during this pivotal Tanzimat period, a time when Bulgarian national identity was starting to take shape and nationalist sentiments were gaining traction throughout the Balkans. The main goal of this study is to thoroughly explore the establishment of modern educational institutions and the various

organizations that Bulgarian women founded, which empowered them to recognize the importance of collective action through education. Understanding these developments is crucial for uncovering the factors that motivated Bulgarian women to step into the public arena and for appreciating the wider social implications of this shift.

One of the main objectives of this study is to demonstrate the relationship between nationalism and the women's movement. It does this by examining the significant role women played in the Bulgarian national awakening and the emergence of nationalism. As nationalism began to take root in the Balkans, understanding the role of women in spreading this ideology throughout society will help us grasp how nationalism gained traction and was embraced socially. In this light, the article posits a clear causal link between the modern education of Bulgarian women, their growing organizational awareness, and the emergence of nationalist sentiments. By utilizing both Ottoman Turkish and Bulgarian sources, the study aims to maintain scholarly objectivity and deepen its analytical insights, which significantly enhances its originality. Rather than viewing the Bulgarian women's movement as merely a narrow fight for national independence, this study provides a broader assessment of how women's social roles actively contributed to the nation's liberation process.

The historical method is central to this research, and for good reason. It focuses on examining past events, processes, and phenomena with great care, relying on primary sources like archival records, documents, and periodicals. This approach helps us understand social and political dynamics in their own historical contexts and causal relationships, leading to a richer understanding of factual reality. Throughout the study, the historical method has been a guiding light, both in gathering empirical data and interpreting the results. Additionally, the comparative historical approach has reinforced the methodological framework. This method looks at the development of specific historical phenomena across various social or geographical contexts to uncover similarities and differences. Consequently, we can evaluate historical processes not just within their immediate boundaries but also in a wider regional or cultural context. While the Bulgarian women's movement isn't directly compared to those in other areas, the study offers a rich regional backdrop by examining similar social developments and national awakening processes within the Ottoman territories, especially in the Balkans. Moreover, the research is shaped by the perspective of women's history, which seeks to bring to light the experiences, contributions, and roles of women that traditional historiography often overlooks. This way, we can critically assess the impact of Bulgarian women on national and social

developments within a balanced and comprehensive historical context, rather than relegating them to a mere footnote in a male-centered narrative.

The main sources for this study come from the Bulgarian State Archives and the Ottoman Archives in Türkiye, which together provide the empirical backbone of the research. The Bulgarian archives are rich with documents related to women's associations, including activity reports and register books that detail how these groups were established and operated. In addition to these official records, newspapers from both Bulgaria and the Ottoman Empire during that time were also utilized as primary sources. While archival documents often reflect formal language and bureaucratic viewpoints, the newspapers offered a crucial counterpoint by showcasing public opinions and the visibility of women in society. As a result, document analysis became a key method in this study, allowing for a thorough examination of archival materials, periodicals, and records from the associations. This analysis aimed to shed light on how women's social roles evolved, the interplay between nationalist ideology and organizational practices, and the implications of that relationship. Ultimately, this approach consolidated the methodological soundness of the research.

The development of national histories in the Balkan states really took off when these nations emerged during the fall of the Ottoman Empire. Nationalism was definitely the most powerful political force driving this change. Schools and women, who are fundamental to society, played a key role in spreading and rooting this ideology within their communities. The evolution of Bulgarian women in the nineteenth century is a prime example of how associated nationalism and the women's movement were it is one of the earliest and most successful cases in the region. Nadezhda Alexandrova, a key figure in studying the Bulgarian women's movement, highlights that the growth of secular education and publishing among Bulgarians during this period led to significant shifts in how women were perceived and what roles they could occupy. She also notes that while discussions about the "woman question" in Bulgarian newspapers and journals show a clear connection between local issues and the wider context of gender equality in Southeastern Europe, there's still a lively debate about whether nationalism genuinely helped advance the women's movement.

The Bulgarian national awakening, which took off after the Tanzimat reforms, brought Bulgarian women into the public eye like never before. From this angle, the Bulgarian Women's Movement stands out as a significant and measurable reflection of the Tanzimat modernization in both cultural and social realms. The simultaneous rise of Bulgarian national identity and the women's movement during this crucial period shows that

these two processes were connected, not just happening by chance. Serpil Çakır's research on the French Revolution reveals a connection between nationalism and the growth of women's movements, although this relationship hasn't always been beneficial for women's rights.

Halil İnalcık highlights that the Tanzimat reforms were pivotal in shaping Bulgarian national identity. This impact on both the rise of Bulgarian nationalism and the growth of the women's movement serves as a key to understanding the complex dynamics between nationalism and women's activism. During the late Ottoman era, as the concept of the nation-state gained traction, Bulgarian society was in the course of redefining its identity, navigating the political pressures from the Ottoman central authority and the assimilative force of Greek culture. The essence of this transformation revolved around the figure of the mother, seen as the carrier of national identity. Although motherhood had long been seen as a traditional role for women, this new nationalist vision redefined it as a responsibility to raise children steeped in the ideals of national consciousness and enlightenment. The belief that an educated mother with a strong national identity was crucial for the nation's revival quickly found favor among the Bulgarian intelligentsia.

Achieving this ideal was quite a challenge for the Bulgarian society, which had been under the cultural influence of the Greek Orthodox Patriarchate for centuries. This authority held back the development of a Bulgarian national identity for many years, and the region's social and economic frameworks didn't truly embody the equality that the Tanzimat envisioned. Still, the economic and cultural changes sweeping through Europe helped give rise to a Bulgarian bourgeoisie, a new class that significantly impacted cultural and social dynamics. Women in Bulgaria were at the heart of this transformation. Their emergence as teachers marked a pivotal moment in reshaping societal roles. Teaching evolved from just a job into a powerful symbol of national resistance and cultural independence. These female educators were instrumental in nurturing the future of a community eager for linguistic and cultural freedom. Their influence spread across the Bulgarian lands, not only promoting literacy but also planting the seeds of national awareness in even the most isolated villages.

The expansion of printed publications brought to light an important public role for educated women. Their impact on education extended beyond traditional schools, reaching into market schools, public libraries, and cultural centers. The work of women's associations established during this era showcases a significant historical transformation. Bulgarian women played a vital role not just in educating girls, but also in supporting boys'

schools, periodicals, and libraries. Even though they faced structural barriers that limited their involvement in armed resistance, their intellectual contributions played a key role in shaping the ideological framework of the national struggle. Through these efforts, the Bulgarian intelligentsia was able to connect with broader social groups, turning the national cause into a collective social project.

After Bulgaria gained its autonomy in 1878, the effects of this intentional and structured effort were soon evident. Increased literacy rates, the emergence of modern educational institutions, a broader range of publishing options, and the heightened visibility of women in public life all played a role in solidifying Bulgarian national identity. The awareness that came from girls being educated in their mother tongue later united with the organized strength of women, turning into a significant social force that bolstered Bulgarian nationalism.

The path that Bulgarian women have taken in education and organization reflects not just a change in social roles but also the resurgence of a nation. For years, women were largely restricted to their homes, but they quietly sparked a significant change by stepping into classrooms, public spaces, and broader society. While their contributions often get lost in male-dominated historical accounts, they form one of the most crucial pillars of nation-building. This legacy isn't just a chapter from the past; it continues to inspire today's social movements.

Giriş

Bu makale, Bulgar kadın hareketini yalnızca ulusal bağımsızlık mücadelesi bağlamında değil, aynı zamanda kadınların toplumsal rollerinin bir ulusun özgürleşme sürecine nasıl katkı sunduğu açısından da değerlendirmektedir. Bu nedenle araştırmada tarihsel yöntem temel yaklaşım olarak benimsenmiştir. Tarihsel yöntem, geçmişte meydana gelen olayların, süreçlerin ve olguların belgeler, arşiv kayıtları ve dönemsel yayınlar aracılığıyla incelenmesini amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, olguların kendi tarihsel bağlamı içinde ele alınmasına ve toplumsal-siyasal dinamiklerin neden-sonuç ilişkisi içinde anlaşılmasına olanak tanır. Bu doğrultuda, tarihsel yöntem çalışmada hem verilerin toplanmasında hem de yorumlanmasında belirleyici araştırma yöntemi olmuştur.

Buna ek olarak araştırmada karşılaştırmalı tarih yaklaşımı da kullanılmıştır. Karşılaştırmalı tarih yöntemi, belirli tarihsel olguların farklı

toplumsal veya coğrafi bağlamlarda nasıl geliştiğini karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı amaçlar. Bu yöntem, tarihsel süreçlerin yalnızca kendi sınırları içinde değil, daha geniş bir bölgesel veya kültürel çerçevede değerlendirilmesine olanak sağlar. Çalışmada Bulgar kadın hareketi doğrudan diğer coğrafyalardaki hareketlerle kıyaslanmamış olsa da Osmanlı toprakları ve Balkan bölgesindeki benzer toplumsal gelişmeler göz önünde bulundurularak bölgesel bir bağlam oluşturulmuştur.

Ayrıca, araştırma kadın tarihi yaklaşımı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu yaklaşım, tarihsel olayları kadınların deneyimlerini, katkılarını ve görünmez kılınmış rollerini ön plana çıkarır. Böylelikle, Bulgar kadınlarının ulusal ve toplumsal süreçlerdeki etkisi daha dengeli bir tarihsel bağlamda değerlendirilmiştir.

Araştırmanın ana kaynaklarını Bulgaristan Devlet Arşivleri ile Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı'na bağlı Osmanlı Arşivleri oluşturmaktadır. Bulgar arşivlerinde kadın derneklerine dair belgeler, raporlar ve dernek tüzük defterleri incelenmiş; ayrıca dönemin Bulgar ve Osmanlı basını da önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Arşiv belgelerinin çoğunlukla resmi bir dil içermesi sebebiyle gazeteler, dönemin toplumsal algısını ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü yansıtan birincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda kullanılan bir diğer araştırma yöntemi ise doküman analizi yöntemidir. Kullanılan belgeler sistematik bir analizle incelenerek, çalışmamızın yöntem kısmını metodolojik olarak sağlamlaştırmaktadır. Bu yöntem, geçmişte oluşturulan yazılı, görsel veya basılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesini içerir. Arşiv belgeleri, dönemin basın yayın organları ve dernek kayıtları kadınların toplumsal rollerinin dönüşümünü anlamak amacıyla içerik bakımından değerlendirilmiştir.

Balkan ülkelerinin kendi tarihlerini yazması Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde ulus-devlet olmalarıyla birlikte başlar. Bunu etkileyen en önemli unsur, dönemin siyasi akımının millîyetçilik olmasıdır. Dolayısıyla milletlerin bu yeni akımı yaymaları ve benimsemeleri için okullar ve toplumun en önemli yapı taşını oluşturan kadınlar büyük önem arz eder. Bulgar kadınlarının 19. yüzyılda geçirdikleri dönüşümün bu bağlantının en başarılı örneklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Nadezhda Alexandrova Bulgar kadın hareketi hakkında yaptığı çalışmada;

> "19. *yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgar toplumu içerisinde laik eğitimin ve yayıncılığın gelişimi, kadınların toplumsal rollerine dair algılarda belirgin bir dönüşüme yol açmıştır. 19. yüzyıl Bulgar gazete ve dergilerinde ele alınan "kadın sorunu", bu tartışmaların yerel dinamikleri ile Doğu Avrupa'daki daha geniş özgürleşme ve modernleşme süreçleri arasında açık bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Bulgar kadın okullarının ve kadın örgütlerinin yaygınlaşan yapısı çoğunlukla Bulgarlar arasında millîyetçi düşüncenin güçlenmesiyle ilişkilendirilmiş olsa da, millîyetçi söylemin kadın hareketinin gelişimini ne ölçüde ve hangi mekanizmalar aracılığıyla desteklediği, akademik tartışmalara açık bir konudur*".[1]

çerçevesinde değerlendirmektedir.

Bulgarların Tanzimat sonrasında başlayan millî uyanış süreci Bulgar kadınlarının modernleşmenin gelişmesi ile birlikte toplumsal hayatın içinde daha fazla görünür olmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Bulgar Kadın Hareketi Tanzimat modernleşmesinin önemli yansımalarından biridir. Bulgar millî kimliğinin gelişme gösterdiği bu dönemde Bulgar kadın hareketinin de şekillenmeye başlaması tesadüf değildir. Millîyetçilik ile kadın hareketinin gelişmesi arasında Fransız devrimi örneğinde olduğu gibi önemli bir etkileşim ve ilişki vardır. Fransız devrim hareketine erkeklerle birlikte katılan ve katkı sunan kadınlar için devrim tam bir hayal kırıklığı yaratmış ve bekledikleri haklara kavuşamamışlardır.[2]

Bu anlamda kadınların devrimlere veya millî uyanış süreçlerine katkıları hemen beklenen karşılığı bulamamış olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısında kadın hareketlerinin önemli bir ivme kazandığı tarihsel bir gerçektir. Bulgar kadın hareketi de bu dönemde yükselen Bulgar millîyetçiliği ile el ele yürümüş ve gelişmiştir.

Bulgar ulusal kimliğinin gelişiminde Tanzimat ve reformlarının önemli bir rolü olduğu genel kabul gören tezlerden biridir.[3] Bu anlamda Tanzimat'ın Bulgar millîyetçiliğinim yükselişi kadar Bulgar kadın hareketinin gelişiminde de ciddi etkileri olmuş olduğu gerçeği, millîyetçilik ile kadın hareketinin ilişkisini tespit edebilmek için önemli bir örnektir.

---

[1] Nadezhda Alexandrova, "19. yy. Bulgar Tarihinde Kadınlar, Ulus ve Anlatı", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 17, 2012, s. 93.
[2] Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul 1994, s. 19.
[3] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992, s. 124.

1. Ulusal Kimlik İnşasında Kadının Rolü

Ulusal kimlik kavramının yükselişi sadece siyasi ve askeri olaylarla değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın yeniden biçimlendirilmesi, ortak bir birliktelik duygusunun yaratılması ve bu duygunun kuşaktan kuşağa aktarılması yoluyla süreklilik kazanır. Bu kavramın kuramsal olarak işlenmesi 1980'lerden itibaren giderek yoğunlaştığı söylenebilir ancak toplumsal cinsiyet temelli bir akademik bakış açısı daha geç bir dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte kadınlar, uzun süre tarih yazımında ikinci planda bırakılmakla birlikte, ulus inşasının hem simgesel hem de yapısal aktörleri olarak hayati bir rol üstlenmişlerdir. Nira Yuval Davis, Gönder and Nation (1997) isimli çalışmasında bahsettiği "ulusun annesi", "ahlaki bekçisi" ya da "kültürün taşıyıcısı" gibi temsiller, kadının ulus-devlet ideolojileri içindeki konumunu anlamada kilit niteliktedir.

Kadının ulusal kimlik inşa sürecindeki rolü, teorik olarak incelendiğinde, Benedict Anderson'un "hayali cemaatler" kavramından hareketle, ulusun zihinsel bir tasarım olduğu ve bu tasarımın kuşaktan kuşağa aktarılmasının önemli olduğu görülür.[4] Anderson, çalışmalarında kadının millîyetçilik kavramı üzerindeki yerine odaklanmasa da bu tarz tarih yazımlarında kadınların millîyetçilik üzerindeki etkisi çoğunlukla toplumsal rolleri üzerinden yorumlanmıştır. Bireysel yetenek ya da toplumsal eşitlikten ziyade, ulusun ihtiyaçları temelinde biçimlendirilen bu roller, kadını kamusal alana dahil ederken aynı zamanda belirli bir ideolojik çerçeveye de hapseder. Nira Yuval-Davis ve Floya Anthias gibi feminist kuramcılar ise kadınların sadece ulusun biyolojik çoğaltıcıları olarak değil, aynı zamanda ulusal kimliğin ideolojik ve kültürel yeniden üretiminin aktif özneleri olarak tanımlar. Bu çerçevede kadın, hem ulusal sınırların içinde ulus kimliğini inşa eden hem de bu kimliği dış tehditlere karşı koruyan bir figür olarak yükseltilebilir.

Bu durumun örneklerinden biri, Bulgar ulusal hareketinde kadınların rolü olarak açıkça görülür. Tanzimat reformlarıyla birlikte Osmanlı topraklarında başlayan modernleşme sürecinin gayrimüslim topluluklar için eğitim ve basın alanlarında yeni imkânlar sunduğu görülmektedir. Bulgarlar bu fırsatları kendi ulusal kimliklerini yeniden inşa etmek için bir kaldıraç

[4] Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London 1991, s. 6.

olarak kullanmış, bu süreçte kadınları aktif birer öğretmen, eğitmen ve toplumsal bilinç yükleyicisi olarak konumlandırmışlardır. Kadınlar, sadece eğitim alanında değil, aynı zamanda gazete ve dergi yayınlarını destekleyerek, toplumsal hareketin ideolojik altyapısının oluşmasında da etkin rol oynamışlardır.

Bu bağlamda, kadınların tarihsel rollerini ve ulus inşa süreçlerindeki katkılarını görünür kılmak, yalnızca tarih yazımında adaletin tesisi açısından değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet çalışmalarının metodolojik zenginliği açısından da önemlidir. Bulgar feminist tarihçi Krassimira Daskalova'nın çalışmaları, özellikle Doğu Avrupa bağlamında kadınların kamusal ve siyasal yaşamda nasıl konumlandırıldığını anlamamıza katkı sağlar.

Krassimira Daskalova'nın çalışmaları, Bulgar kadın hareketinin millîyetçi söylemlerle nasıl kesiştiğini detaylıca ortaya koyar. Ona göre, kadınlar millîyetçi ideolojinin sadece taşıyıcısı değil, aynı zamanda şekillendiricisidir. Kadın dernekleri, ulusal bilinci yaymakla kalmamış, aynı zamanda eğitimdeki fırsat eşitsizliklerine karşı da yerel direniş mekanizmaları geliştirmiştir. Daskalova'nın araştırmalarında sıklıkla vurguladığı üzere, bu derneklerin faaliyet alanları yalnızca kız çocuklarıyla sınırlı kalmamış; erkek çocuklarının eğitimi ve halk eğitimi için de kaynak yaratılmıştır. Bu da ulus inşasının toplumsal bir proje olarak, kadınların emeğiyle nasıl şekillendiğini açıkça gösterir.

Bugün, Krassimira Daskalova, Nira Yuval-Davis, Serpil Çakır ve Fatmagül Berktay gibi bilim insanlarının feminist tarih yaklaşımı sayesinde, Doğu Avrupa'da ve Osmanlı'da kadınların modernleşme süreçlerinde oynadığı roller daha görünür hale gelmiştir. Bu yaklaşım, ulusal kimlik inşasını sadece erkek merkezli bir anlatı olmaktan çıkarıp, kadınların tarihsel deneyimlerini de hesaba katan çok katmanlı bir yapıya dönüştürür.

2. Tanzimat ve Bulgar Millî Kimliğinin Doğuşu

Osmanlı reform hareketinin en önemli aşamalarından birisi Tanzimat Fermanı'nın ilanıdır. Bu ferman Osmanlı modernleşmesinin ivme kazanmasında önemli bir rol oynadığı gibi çok ciddi tepkilere de yol açmış olması nedeniyle dikkat çekicidir.

Tanzimat'ın özellikle eğitim alanında gösterdiği gelişim hem genel olarak Osmanlı toplumunda okur-yazarlık oranını yükseltmiş ve bir kamuoyu

bilincini ortaya çıkarmış hem de Osmanlı gayrimüslim tebaası arasında kimlik arayışı sürecini hızlandırmıştır.

Bulgarlar arasında millî kimlik arayışı ve millîyetçi ideoloji Yunan ve Sırplara göre daha geç gelişmiştir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ama en önemlisi Bulgarların Ortodoks Rum cemaatinin önemli bir parçası olarak uzun yüzyıllar içinde Yunan kültürünün etkisi altında yaşamış olmasıdır. Osmanlı başkentine yakınlık gibi coğrafi faktörler de merkezî yapının etkisinde olması bağlamında millî kimliğe yönelmeyi geciktiren nedenlerden biri olarak sayılabilir. Bununla birlikte 19. yüzyılın başlarına dek Bulgarların Sultan'ın sadık tebaası olması ve millî bilinci uyandıracak bir Bulgar orta sınıfın olmaması gibi nedenler sıralanabilir.[5]

M. Glenny, Bulgarların yaşadığı bölgelerin coğrafi konumuna dikkat çekerek, dış faktörlerin Bulgar millîyetçi hareketinin oluşum sürecinde Yunan ve Sırp millîyetçi hareketlerindeki örneklerden farklı bir rol oynadığını şu şekilde ifade etmektedir: "*Büyük bir devletle sınırdaş olmayan Bulgar topraklarının yabancılar için de stratejik bir önemi yoktu. Bulgar toprakları Osmanlı gücünün merkezine bitişikti*."[6]

Merkeze olan bu yakınlık, millî kimliğin gelişimi açısından bazı dezavantajlar barındırmakla birlikte, ekonomik ve kültürel bakımdan önemli avantajlar da sunmaktaydı. Merkezle kurulan ticari ilişkilerin Bulgar burjuvazisinin oluşumuna ve entelektüel gelişimine katkı sağlamasının yanı sıra, tarımsal üretimin yakın Balkan devletlerine pazarlanması sürecinde ortaya çıkan ekonomik ve kültürel etkileşim, Bulgar millî kimliğinin oluşumu için elverişli bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda W. M. Sloane, "*Dil ve inanç üzerine temellenmiş olan millîyet nosyonuna Bulgaristan 4 elle sarılmıştır*"[7] ifadesiyle, Bulgar millî kimliğinin inşasında dil ve inancın belirleyici rolüne dikkat çekmektedir.

Ancak Bulgar-Slav Tarihi adlı eserin yazarı Paisii Hilendarski'ye atıfla M. Mazower, bu durumun bir önceki yüzyıl için geçerli olmadığına dikkat çekmektedir. Nitekim Paisii, Bulgar toplumundaki kimlik algısına ilişkin eleştirisini şu sözlerle dile getirmektedir: "*Aramızda kendi milletleriyle*

[5] Tuğçe Atik, "Toplumsal Cinsiyet ve Millîyetçilik: Bulgar Millîyetçiliğinde Kadınların Rolü", *ATAD*, Cilt 5, Sayı 7, 2022, s. 8.
[6] Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999*, Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s. 110.
[7] William Millîgan Sloane, *Bir Tarih Laboratuarı: Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987, s. 63.

hiç ilgilenmeyip yabancıların alışkanlıklarını ve dillerini benimseyenler var. Bunlar Bulgarca değil, Yunanca konuşuyor ve yazıyor, kendilerine Bulgar denmesinden utanıyorlardı".[8]

Halil İnalcık aynı çalışmasında, Paisii'yi "*uyuşmuş kalmış olan Bulgar milletinin ruhuna ilk millî iman kıvılcımını çakan bir Bulgar keşişi*" olarak nitelendirmekte; Paisii'nin Bulgar tarihini kaleme aldığı ve 1762 yılında tamamladığı eserinde bu amacı açıkça dile getirdiğini belirtmektedir. Nitekim Paisii söz konusu eserinde şu ifadelere yer vermektedir: "*Ey Bulgar, ecdadını öğren, dilini tanı… Ben bütün Bulgarlara bizim milletimizin dahi şanlı bir millet olduğunu göstermek için bu tarihi yazma zahmetine girdim*"[9] şeklindeki açıklamalarını Bulgar millî uyanışının başlangıcı olarak değerlendirmektedir.

Uzun yüzyıllar boyunca kendi kültürel kimlik bilincinden uzak bir yaşam süren Bulgar halkı, Fener Rum Ortodoks Kilisesi aracılığıyla Rumlaştırılma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Halil İnalcık'ın tespitine göre 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde "*Bulgarlar yeniden benliklerini bulmak ve millî varlıklarını kabul ettirmek için her sahada çetin mücadeleler yapmaya mecbur olmuşlardır; Rumlar ise onların bütün tarihî ananelerini, hatta konuştukları dili ortadan kaldırmak*"[10] için yoğun bir mesai harcamışlardır. Glenny de özellikle zanaat ve imalat sanayii geliştikçe tüccarlar ve lonca üyelerinin kendi okullarını ve kültür derneklerini finanse etmeye başladıklarını dile getirmekte ve İstanbul başta olmak üzere Bükreş, Odessa ve Viyana'daki Bulgar diasporasının içindeki yeni Bulgar burjuvazisinin bu kültürel faaliyetlere destek verdiğini belirtmektedir.[11]

19. yüzyılda Balkanlar'da misyonerlik faaliyetlerinde belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu süreçte özellikle Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri, eğitim, yayıncılık ve dinî pratikler aracılığıyla Bulgar toplumu üzerinde etkili olmaya başlamıştır.[12] Miller'e göre Barbara Reeves-Ellington, Amerikalı Protestan misyonerlerin Bulgaristan üzerindeki

[8] Mark Mazower, *Bizansın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 120.
[9] İnalcık, *a.g.e.*, s. 20.
[10] İnalcık, *a.g.e.*, s. 18.
[11] Glenny, *a.g.e.*, s. 112.
[12] Christopher L. Miller, "Amerikalı Misyonerler ve Modern Bulgar Ulusal Bilincinin Oluşumu", (çev.) Celal Öney, *İçtimaiyat Dergisi*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayı 2023, s. 214.

etkilerini incelediği son çalışmasında, tarihçi Tatyana Nestorova'nın misyonerlerin "*Bulgaristan'da çok şey yaptıkları ama çok az şey başardıkları*" yönündeki gözlemine atıfta bulunarak, Bulgar akademisyenlerin çoğunun misyonerlerin etkilerini küçümsediğine dikkat çekmektedir. Nestorova, American Missionaries among the Bulgarians, 1858-1912 (Bulgarlar Arasında Amerikan Misyonerleri, 1858-1912) adlı çalışması boyunca, Amerikalıların Bulgarları Amerikan tarzı Protestanlığa kazanma çabalarında başarılı olamadıklarını vurgular ve misyonerlerin kendilerinin bile "*müjdeleme (Protestanlığı yayma) çabalarını başarılı bulmadıklarını*" gözlemler. Ancak Nestorova, birincil hedeflerindeki bu başarısızlığa rağmen misyonerlerin yine de bazı etkileri olduğunu kabul ediyor. Ona göre Amerikalıların Balkanlar'daki mirasını sağlamlaştıran unsur, özellikle Bulgarca kitapların ve diğer literatürün hazırlanması ve yayınlanmasındaki rolleri olmuştur.[13]

Mazower de Amerikan misyonerlerin 1820'li yıllarda 1 milyon kadar din kitabı basmış olduklarını ve pek çok çocuğa eğitim verdiklerinin altını çizmekte ve bu faaliyetlerin özellikle İncil'in Bulgarcaya çevrilmesinin Bulgar kimliğinin gelişiminde önemli bir rol oynadığına dikkat çekmekle birlikte Rus araştırmacı Yuri Venelin'in 1830'larda tarihi ve etnografik malzeme toplamak üzere Bulgar topraklarında yapmış olduğu çalışmalar sırasında insanları ilgisiz ve isteksiz bulduğunu da belirtmektedir.[14] İnalcık'a göre Venelin yazdığı "*Eski ve Yeni Bulgarlar*" kitabı ile Bulgar millîyetçiliğine katkı sağladığı gibi Rusya'da Bulgarlara karşı ilginin uyanmasında rolü olmuştur.[15]

1830'lardan sonra Bulgar ekonomisinin Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın bağımsızlık veya özerkliklerinden yararlanmaya başladığına dikkat çeken Glenny özellikle 1938 Baltalimanı ticaret anlaşmasının Osmanlı gıda maddesi ihracatı tekeline son vermesinin Bulgar toprak burjuvazisinin gelişmesine katkı sağladığını, Bulgar kentlerinde hafif sanayinin hızlı şekilde büyüdüğünü belirtmektedir[16] ki bu gelişmeler millî kimlik gelişiminin yanı sıra kadın hareketi için de uygun koşulların oluşması anlamına gelmektedir.

[13] Miller, *a.g.m.*, s. 215.
[14] Mazower, *a.g.e.*, s. 122, 139.
[15] İnalcık, *a.g.e.*, s. 21.
[16] Glenny, *a.g.e.*, s. 110.

Glenny'e göre, Tanzimat reformlarının doğrudan doğruya bir sonucu olarak Osmanlılık ilkesini yerleştirmek üzere geleneksel millet sistemine devletin yapmış olduğu müdahale İstanbul'daki Bulgar toplumunu Ortodoks kilisesi içinde Bulgar özerkliği amacına yöneltti.[17]

3. Bulgar Kadın Hareketinin Gelişimi

Bulgar Kadın hareketi 19. yüzyılın ortalarında yükselen Bulgar millîyetçiliği ile birlikte gelişmiştir. Bu bağlamda N. Alexandrova'nın Bulgar kadın hareketi ile ilgili tespitlerine burada yer vermekte yarar vardır. Alexandrova makalesinde;

> "*Bulgar kadınlarının tarihine yönelik yaklaşımlar, feminist tarih ve toplumsal cinsiyet tarihi literatüründe önemli bir yöntemsel tartışmaya işaret etmektedir. Bu tartışma, iki farklı perspektif arasında gerçekleşen kritik bir yüzleşmeyi yansıtır. Bir görüşe göre, kadın aktivizminin millîyetçi projeye eklemlenmesi, kültürel özgürleşmenin genel atmosferini güçlendirmiş ve toplumsal cinsiyet farklılığının belirli ölçüde meşruiyet kazanmasına katkı sağlamıştır. Buna karşılık diğer bir yaklaşım, ulusal ideolojinin kadınların kamusal alandaki varlığını meşrulaştırmak adına çok sayıda sınırlama dayattığını ileri sürerek, kadınların Bulgar devletinin kuruluş sürecinde sergiledikleri iş birliği sonucunda elde ettikleri kazanımları sorgulamaktadır*".[18]

şeklinde iki farklı perspektifin varlığına işaret etmektedir.

19. yüzyılda Bulgaristan'da yaşanan toplumsal gelişmelerin üzerinde büyük oranda misyoner Amerikan eğitim anlayışı, Rus kültürünü empoze eden Panslavizm ve dolayısıyla Ortodoks eğitim kurumlarının etkisi olduğu söylenebilir. Bu unsurlar nedeniyle Bulgarların kendi dillerinde eğitim almalarına yönelik faaliyetlere 1840'lı yıllara gelene dek rastlanmamaktadır. Bulgar toplumunun, bu döneme kadar Yunan okullarında eğitim almalarının yanında günlük yaşamlarında da Yunanca konuştuğu bilinmektedir. Bulgar tarih yazımının Ulusal Uyanış olarak adlandırdığı döneme gelene kadar da Bulgarca konuşmak dahil olmak üzere toplumda millî bilincin gelişmediği görülmektedir.[19] Bu noktada ise karşımıza, çeşitli faktörlerin yol açtığı ulusal

[17] Aynı yerde, s. 112.
[18] Alexandrova, *a.g.m*., s. 94-95.
[19] Nikolay Popov ve Marina Pironkova, "School Reforms in Bulgaria from the 9th to the 21st Century (Bulgaristan'da 9. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Okul Reformları)", *Educational Reforms Worldwide, BCES Conference Books*, Cilt 18, Sofia 2020, s. 19.

aydınlanmanın en önemli temsilcileri olarak kadınlar ve toplumdaki rollerinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ancak burada kadın haklarından ya da kadınların birey olmalarına yönelik bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Kadınların, Bulgar Ulusal Uyanışı'ndaki rolü tamamen mevcut ataerkil ve geleneksel yapıda kabul edilen toplumsal normlardan ibaret olduğu yorumu yapılabilir. Dolayısıyla bu uyanışın kadın hakları konusunda bir aydınlanma yarattığını söylemek doğru olmayacaktır. Kurulan kız okullarının ve kadın örgütlerinin de tek amacının kadınların toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde sahip olduğu annelik görevleri aracılığıyla, millîyetçi ve aydın bir nesil yetiştirmek olduğu gözlemlenebilir.

Atik'e göre dönemin kısıtlı bakış açısı, kadınların ulusal süreçlerde etkili olabilmesi için erkekler gibi siyasette veya cephede yer alması gerektiği üzerinde odaklıdır. Bu nedenle kadınların ulusal mücadelelerdeki katkısı millîyetçilik çalışmalarında sönük kalmış gibi görünse de Bulgar kadınları için bu sürecin 1870'lerden itibaren değiştiğini söylemek mümkündür. Bulgar kadınlarının eğitim seviyelerinin ilerlemesi ve toplumsal alana katılımının artmasıyla birlikte komitacılık ve siyasette daha fazla yer almaya çalıştığı gözlemlenebilir.[20]

Kadın konusundaki bu algının yalnızca Balkan ve Rum çevresinde böyle olmadığını söylemek mümkündür. 19. yüzyılda bölgede faaliyet gösteren Rum ve Bulgar eğitimciler Batılı meslektaşları gibi kadın ve erkeklerin yaratılışta farklı olduklarına dair inançları ve bunun getirisi olarak farklı fiziksel özelliklere ve farklı yeteneklere sahip olduğunu düşündüler. Bu düşünce şekli, kadınların yeni nesilleri aydın bir şekilde yetiştirmesine yönelik geliştirilmesini yalnızca domestik eğitimlerden geçmeleriyle sınırladı. Bölgedeki eğitim bilimciler, kız çocukları için planlanan eğitim müfredatı için "*doğaları gereği ev içindeki sorumlulukları ve annelik görevlerine*" uygun bir tarz benimsedi.[21] Bu anlayış, öğretmenlik mesleğinin annelik kavramıyla örtüşmesini ve millî bilincin güçlendirilmesine yönelik kutsal bir görev olarak algılanmasını beraberinde getirmiştir. Her iki konumda da temel amaç, çocuk yetiştirme sorumluluğunu üstlenmek ve kadınların yeni nesilleri şekillendirmesidir. Ancak, bu durumun kadınların toplum içinde daha görünür bir konuma gelmesine olanak tanıdığı söylenebilir. Genel

[20] Atik, *a.g.m.*, s. 7.
[21] Krassima Daskalova, "Nation Building, Patriotism and Women's Citizenship: Bulgaria in Southeastern Europe", *Girls' Secondary Education in the Western World: From the 18th to the 20th Century*, (Ed.) James C. Albisetti, Joyce Goodman ve Rebecca Rogers, Palgrave Macmillan, New York 2010, s. 151.

anlamda, kadınların Bulgar özgürleşme sürecindeki aktif rollerinin tarihsel anlatıda, ulusal refahın korunması ve yeni neslin ulus bilinciyle yetiştirilmesi ile sınırlandığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar da genellikle bu çerçeveye odaklanmakta ve kadınların Bulgar uyanışındaki rollerinin sonucunda elde ettikleri haklardan söz etmektedir. Söz konusu çalışmalar, Bulgar kadınlarının kadın haklarıyla tanışmasının, ulusal mücadelede aktif bir rol üstlenmeleriyle mümkün hale geldiğini büyük ölçüde kabul etmektedir.

Süreç incelendiğinde, kadınların Bulgar uyanışına yönelik görevlerini, okullarda yürüttükleri eğitim faaliyetleri ve bunu takip eden dayanışma örgütleri aracılığıyla yerine getirdikleri, ardından bağımsız bir Bulgaristan'ın kurulmasıyla birlikte dikkatlerini kadın haklarına yönelttikleri görülmektedir. Bu nedenle, söz konusu dönem, kadınların bireysel haklar açısından bir kazanım elde etmese de toplumsal bir mesele olarak ilk kez görünür hale gelmeleri açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer husus, kadınların toplumdaki varlıklarının yalnızca annelik ve öğretmenlik rolleriyle sınırlı olmasıdır. Hem toplumun önde gelen figürleri hem de Bulgar aydınları, kadınlar için bu rollerin ötesinde bir perspektif geliştirmemiştir. Ayrıca hem Bulgar okullarının hem de misyoner okullarının müfredatının ev işleri ve pedagoji ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, kadınlar, kız okullarında aldıkları dersler hakkında açıklama yapmak zorunda kalıyorlardı. Dikiş-nakış derslerinde yalnızca geleneksel giysilerin dikişini yapabiliyor, "*a la franga*" kabul edilen Avrupai giysileri dikemiyorlardı. Geleneksel giysiler ve ev eşyaları dışında, Bulgar örgütleri için giysiler ve bayraklar dikebiliyorlardı. Bu durumun yalnızca Bulgar kadınlarına özgü olmadığı, belgeler üzerinde açıkça gözlemlenebilir. Osmanlı Devleti'nde eğitim alma fırsatına sahip olan kadınların tamamının, uzun bir dönem sınırlı bir eğitimle yetinmek zorunda kaldığını söylemek mümkündür. Bulgar kadınları gibi ulus-devlet mücadelesine katkıda bulunmaları amaçlanan gayrimüslimler dışında ise yalnızca zengin ailelere mensup kız çocukları ve kadınlar, evlerinde özel öğretmenler aracılığıyla eğitim alabiliyorlardı.

Özetlemek gerekirse, Bulgar kadınlar da dâhil olmak üzere diğer gayrimüslim gruplardan kadınlar da Müslüman kadınların eğitimine benzer şekilde ev işleri, dikiş-nakış becerileri, ev ekonomisi, sınırlı çerçevede musiki gibi dersler içeren müfredatlarda eğitim almaya başladılar. Kadınların yeni ulaşabildiği bu eğitim entelektüel bir sınıfın oluşması konusunda son derece değerlidir. Bu kadınların yetiştirdiği çocuklar özellikle Bulgar millîyetinin uyanışında önemli bir rol oynamış, entelektüel seviyelere ulaşan kadınlar ise

özgür bir ülke kurulduğunda kendi hakları için mücadele etmeye başlamışlardır.

4. Bulgar Kadınları için Açılan Eğitim Kurumları

Osmanlı toplumunda kadınların modern eğitim ile tanışması 19. yüzyılda modernleşmenin etkisiyle mümkün olabilmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Selanik ve İzmir gibi liman kentleri modernleşmenin yanı sıra onun etkisi ile eğitimin de geliştiği önemli kentler olmuştur. Bu anlamda Müslüman kadının modern eğitim ile tanıştığı Tanzimat döneminde Bulgar kadını da bu gelişmelerden nasibini almıştır.

Alexandrova'ya göre,

> "*Osmanlı dünyasını karşılaştırmalı bir perspektifle ele alan araştırmacılar, Bulgar kadınlarının devlet okullarına devam etme, kadın dernekleri kurma ve basın faaliyetlerine katılma bakımından öncü bir konumda yer aldıklarını gözlemleyebilmektedir. Bu tespitten hareketle birçok tarihçi, Bulgar kadın özgürleşmesinin görece erken ve yaygın biçimde ortaya çıkmasını, dönemin genel ulusal farkındalık atmosferiyle ilişkilendirmiştir. Ancak söz konusu atmosfer, yalnızca millîyetçi dinamiklerle sınırlı olmayıp, Tanzimat reformları ile Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında Bulgarların seyahat ve eğitim olanaklarının artması gibi yapısal etkenlerden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Nitekim 1850 yılına kadar 35 kız ilköğretim okulu açılmış, bu sayı 1878'e gelindiğinde 90'a yükselmiştir. Ayrıca bağımsız Bulgar devletinin kurulduğu 1878 yılına kadar 20 kız ortaokulu faaliyete geçmiştir*".[22]

Bulgarların kendilerine ait özerk okullar kurması, Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan bir fermanla, 1870 yılında Rum Patrikhanesi'nden ayrılmalarıyla mümkün oldu. Millet sistemi çerçevesinde Millet-i Rum mensubu olan Bulgarlar, kendi kiliselerini kurduktan sonra, 1878'de Eksarhlık adı altında, Bulgarların yoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinde okullar inşa etmeye başladılar. Eksarhlık, kendisini tanıyan piskoposluk bölgelerinde okullar kurma hakkına ve gerektiğinde bu okulları denetleyebilme yetkisine sahipti.[23] Eksarhlık bünyesinde devam eden başlıca

[22] Alexandrova, *a.g.m*., s. 95.

[23] Tanya Mareva, *Катина Коруева (Стрезова)-Пурвата Ученичка От Ахучелебийско В Одринската Гимназия (Katina Korueva-Achelebisko'dan İlk Öğrenci Odrin Lisesi'nde)*, Sbornik Trakiya, Trakya Bilim Enstitüsü, Haskovo 2020, s. 158.

kültürel ve eğitim faaliyetleri sonucunda, Merkezî Mütevelli Heyeti adında; üyeleri ruhban ve ruhban olmayan kişilerden oluşan bir kurul oluşturuldu.[24]

Eksarhlık çalışmalarının yanında, Bulgarların kültürel anlamda uyanışı sağlayacak olan laik çalışmalar ise Bulgar komünlerinin kontrolündeydi. Komünler faaliyet gösterdikleri bölgelerde bulunan okulların düzenlenmesiyle birlikte yönetimiyle de ilgileniyordu. Okul binalarını inşa edip eğitim malzemeleri sağlıyorlardı.[25]

Kurulan okullarda eğitim verecek olan öğretmenlerin tamamlanması ise yine Bulgar Eksarhlığının göreviydi. Atamalar Eksarhlık Konseyi tarafından gerçekleştiriliyor ve öğretmenler yaptıkları çalışmalarda denetleniyordu. Öğretmen maaşları ise Bulgar topraklarında oluşan "obshtina" adı verilen belediye görevi gören yerel yönetimler ve Eksarhlık bağışları tarafından karşılanıyordu.[26]

Kuruluş'tan (1878) sonra eğitim faaliyetleri rayına oturmuş gibi görünse de komünlerin oluşturduğu liberaller ve Eksarhlık bünyesindeki muhafazakâr kesim arasında müfredat konusunda anlaşmazlıkların olduğu gözlenmektedir. Muhafazakârlar çoğunlukla mülk sahibi insanlardan veya bu insanların temsilcilerinden oluştuğu için bu sınıf mesleki eğitime önem vermeyi savunurken, daha küçük mülk sahiplerinin çıkarlarını savunan liberaller ise eğitimin zorunlu ve ücretsiz olmasından yanadır.[27] Bulgarların 1878'de kabul ettiği ve eğitim konusundaki ilk kanunlardan biri olan "Devlet Okulları Geçici Kanunu'na" göre okullar, 3 seviyeli bir sistem üzerine kuruldu. 3 yıllık ilköğretim, iki yıllık orta eğitim, 4 yıl ana öğretim ve gymnasiumlar olacak şekilde zorunlu eğitim sistemine geçildi. Bu kanuna göre benimsenen yeni eğitim sisteminin her iki cinsiyet için de zorunlu tutulduğu görülmektedir.[28] Sadece iki yıl sonra 1880'de, yeni bir Millî Eğitim Kanunu ile eğitim sistemi şu şekilde değiştirildi; 4 yıllık ilk okul, 3 yıllık alt düzey gymnasium, 4 yıllık üst düzey gymnasium okulu. Ayrıca bu kanunla birlikte bazı liselerin, ilk okul öğretmeni yetiştirmeye yönelik programlar başlattığı görülmektedir. Eğitim yönetimini merkezîleştirmeye yönelik eğilim ise ilk kez, 1881 yılında Eğitim Bakanlığının, başkanları bakan tarafından

[24] Mareva, *a.g.e.*, s. 158.
[25] Aynı yerde.
[26] *Енциклопедия България (Bulgar Ansiklopedisi),* BAS Yayınevi, Cilt 4, Sofya 1984, s. 647-650.
[27] *Енциклопедия България (Bulgar Ansiklopedisi),* s. 647-650.
[28] Popov ve Pironkova, *a.g.m.*, s. 19.

atanan okul bölgesi müfettişlikleri kurmasıyla ortaya çıktı.[29] Ancak eğitim sisteminin tam anlamıyla merkezileşmesinin, 6 Eylül 1885 tarihinde çıkarılan "Devlet ve Özel Okullar Kanunu" ile mümkün olduğu görülmektedir. Bu kanun beraberinde birtakım değişiklikler de getirmiştir. Öncelikle eğitim konusunda tüm yetki "Millî Eğitim" bakanlığına verilerek eğitim resmî olarak merkezîleştirildi. Zorunlu eğitim süresi 6 yıla çıkarıldı. Eğitimin ilk kademesi olarak 3 ve 7 yaş aralığındaki çocuklar için anaokulları kuruldu. Böylelikle eğitim yapısı 6 yıl zorunlu temel eğitim, sistemi meslek liselerine benzeyen ve pedagojik, endüstriyel, teknik gibi alanlara ayrılan uzmanlık okulları, 3 yıllık alt seviye okul ya da klasik ve modern olarak ikiye ayrılan üst düzey okullar olacak şekilde yeniden düzenlendi. 1898 yılına gelindiğinde ise zorunlu eğitim süresi 4 yıla düşürüldü.[30]

Resmî olarak bir üniversite kurulmasına yönelik ilk öneri ise 1880 yılında, Millî Eğitim Bakanı I. Gyuzelev'in kişisel danışmanı olan Irechek tarafından gündeme getirildi. Ancak bu proje mecliste sadece okuma aşamasında kalmış üniversite kurulmasına yönelik başka bir faaliyet 1887 yılına dek mümkün olmamıştır. Böylelikle 1887 yılında Sofya Erkek Lisesi'nde 8. sınıf adı altında, Tarih-Filoloji ve Fizik-Matematik olarak ikiye ayrılan bir pedagoji sınıfının açılmasına yönelik kararname yayımlandı. Ancak böyle bir sınıfın Tırnovo Devlet Lisesi'nde de açılması gerektiği bahane edilerek bu kararname uygulamaya geçirilemedi.[31] Bu teşebbüsler dışında üniversite kurulmasına yönelik başka bir faaliyet sonraki seneye dek görülmemektedir. Bunun nedenini bütçesel etkenler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. 1888 yılında Stambolov hükümetinde Sofya Erkek Lisesi'nde, Sofya Devlet Klasik Lisesi Yüksek Pedagoji Kursu adı altında Tarih-Filoloji bölümü açıldı.[32] Prens Ferdinand'ın seçilmesiyle 1889 yılında Fizik-Matematik bölümü, 1892 yılında ise Hukuk bölümü kuruldu. [33] Böylece Bulgaristan, Avrupa dengi bir eğitim ve kültür seviyesine ulaşma arzusu adına ilk kurumu edinmiş oldu. Bulgar eğitim tarihi açısından bu adımın önemi, Georgi Vladimirov tarafından şu şekilde dile getirilmektedir;

[29] Aynı yerde, s. 21-22.
[30] Aynı yerde.
[31] Aynı yerde.
[32] Georgi Vladimirov, *Идеята за висше училище в следосвобожденска България (Seledosvo- Bozdenka'da Bir Yüksekokul Fikri)*, Bulgar Tarihi Kütüphanesi, Sofya 2000, s. 3-4.
[33] Vladimirov, *a.g.e.*, s. 4.

"*seleflerimizin bugün çok aradığı "Avrupa'ya giden yolu" bu şekilde başarıyla keşfettiğini gururla söyleyebiliriz*".[34]

Kadın öğrenciler için kurulan okullar arasında Stara Zagora ve Gabrova'daki okullar en iyilerindendi. Bu okullarda Yunanistan ve Rusya'dan eğitim modellerinin benimsendiği görülmektedir, ancak bu modeller Bulgar Ulusal Uyanışı ve Aydınlanma fikirlerine uygun olarak uyarlandı.[35]

Kız çocuklarının erken dönem eğitimi, genel eğitim kanunlarıyla birlikte gündeme gelse de ileri seviye eğitim kurumlarının kurulmasının, bölgeye yerleşen misyoner kadınların aracılığıyla mümkün olduğu söylenebilir.[36] Ancak misyoner kadınların, kız okulları kurmalarına yönelik faaliyetlerinin Bulgar toplumunda başarılı olmadığı aksine, kadınların Bulgar Ulusal Uyanışı'nda istemeden de olsa yer almalarına yol açtığı görülmektedir. Özellikle Amerikan misyonerlerin Doğu Ortodoks Kilisesi için bir reform teşvik etmek ve Osmanlı Balkanları'ndaki Rus ve Fransız çıkarlarına karşı Anglo-Amerikan etkisini savunmak için yaptığı çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir sonuca ulaşamadıkları daha net gözlemlenebilir.

Bulgar kadınlarının ev işleriyle birlikte dinî ve toplumsal değerler çerçevesinde gelişmesini ve entelektüel olarak başarılı olmalarını hedefleyen kadın misyonerlerin, özellikle Mary Lyon olmak üzere bölgede faaliyetlerini sistematik olarak sürdürdüğü görülmektedir. Balkanlardaki gayr-ı müslim gruplara mensup kadınların genel durumuna bakıldığında, kadın misyonerlerin kız çocuklarını eğiterek kariyer sahibi olmaları üzerindeki olumlu etkisi reddedilemez. Kadın misyonerler çoğunlukla yoksul ailelerin kızlarına odaklanıyor, bu kızları okullara toplayarak onlara kendi paralarını kazanabilmeleri ve öğretmen olabilmeleri için fırsat tanıyordu. Dolayısıyla Misyon okullarının Bulgar kızları üzerindeki etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Ancak misyonerlerin bu sistematik faaliyetlerinin başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Amerika ya da Avrupa'dan gelen misyonerlerin Bulgarlar ile aynı mezhepte olmamaları bunun en önemli etkenlerinden biridir. Özellikle

[34] Vladimirov, *a.g.e.*, s. 5.
[35] M. Georgieva Pironkova, *Средното образование в България 1878-1944 (Bulgaristan'da Ortaöğretim 1878-1944)*, Sofya Üniversitesi Yayınları, Sofya 2015, s. 26-28.
[36] Barbara Reeves-Ellington, "A Vision of Mount Holyoke in the Ottoman Balkans: American Cultural Transfer, Bulgarian Nation-Building and Women's Educational Reform 1858-1870", *Gender & History*, Cilt 16, Sayı 1, 2004, s. 153.

ulusal bir bilince yeni sahip olan Bulgarlar için Ortodoksluk birleştirici bir unsur olarak kabul edilirken misyonerlerin Protestan propagandalarının başarılı olmadığı söylenebilir. Ancak yine de toplumun bazı kesimleri Katolik olmayı seçti. Örneğin; Sviştov'daki bazı köyler ve Filibe, Çiprovets ve Ohri bölgeleri Katolik Bulgarların yoğunlukta yaşadığı bölgelerdir. Buralardaki Bulgar Katolik nüfusu Avrupa'da, en yaygın olarak İtalya'da (Loreto, Roma ve Floransa), Avusturya, Almanya ve Polonya'da, eğitime ulaşabilmiştir. Çiprovets ve Kopilovets'te tüm çocukların kaydolduğu ve eğitim aldığı okullar kurulmuştur.[37] Ancak aynı kaynakta, bu okullarda eğitimin İliryan dilinde, Hırvatça ve Boşnakçanın birleşimi, yapıldığı dile getirilmektedir. Dolayısıyla, millî uyanış yaşayan ve kendi dilleri, kendi gelenekleri üzerinde yoğunlaşan Bulgarlar için, Katoliklerin başarısının kapsamının, kendi cemaatleriyle sınırlı kaldığı ve Bulgarların geri kalanını etkilemediği söylenebilir. Diğer bölgelerde ise misyoner faaliyetlerinin, özellikle Bulgar kadınları üzerinde çoğunlukla ulusal bir özne olmalarına yol açtığı gözlemlenmektedir.

Öğretmen konumundaki kadın misyonerlerin ilk olarak Edirne ve Filibe gibi etnik yapısı karmaşık ve politik açıdan gözde bölgelerde faaliyet göstermeye başladığı görülmektedir. Bunun yanında özellikle Amerikan Board misyonerleri için Kırım Savaşı sürecinde üçüncü istasyon olarak kabul edilen Ezki Zağra önem arz ediyordu. Misyonerlerin faaliyetleri incelendiğinde, bu bölgedeki ilk hedeflerinin Bulgar kızları için South Hadley denginde bir kız okulu kurmak olduğu görülmektedir. Bu amaçla bölgeye American Board tarafından, Theodore L Byington gönderilir. Byington'un kasabadan gönderdiği ilk raporlarda da bölgede birçok ilkokul ve erkekler için iki üst düzey okulun bulunduğu bilgisi yer alır.[38] Ayrıca raporda, kasabada çoğunlukla Bulgarca konuşulduğu, Bulgarların günlük yaşamlarında da okullarında da artık Yunan dilini kullanmadıkları bilgisi yer alır. Osmanlı himayesinde uzun yıllar geçiren Bulgarların kendi dillerini yaygınlaştırmak amacıyla, kasaba merkezlerinde kültür faaliyetlerini sürdürmek amacıyla merkezler kurduğu bilinmektedir. Byington da raporunda, Eski Zağra'daki genç erkeklerin bu amaçla Bulgarca okuma odaları kurduğundan bahseder.[39] Ancak, kadınlar açısından ise bu durumun tam tersi olduğunu tahmin

[37] Antov Dimitrov, *Училище, образование и национална революция: Българското училище в епохата на народното пробуждане (Okul, Eğitim ve Ulusal Devrim. Uusal Uyanış Döneminde Bulgar Okulu)*, Bulgar Bilimler Akademisi Yayınları, Sofya 1987, s. 20-21.
[38] Theodore L. Byington, *1st Report (Birinci Rapor), Eski Zagra Station*, Amerikan Bord Heyeti, 1860. https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42096, (12.05.2023).
[39] Byington, *a.g.e.*, (12.05.2023).

edebiliriz. Bulgar kadınlarının 19. yüzyılda okuma yazma oranının erkeklere oranla oldukça düşük olduğu aşikârdır. Byington'un bu raporundan, kızlar için erkek okulları seviyesinde üst düzey okulların olmadığı da anlaşılmaktadır. Bulgar millîyetçiliğinin yükselişinde, Bulgarların kültürel varlıklarını güçlendirmeye yönelik faaliyetleri 1840'larda başlasa da sadece varlıklı tüccarların finanse ettiği kız çocuklarının eğitimi meselesine yeterince önem verilmediğini söyleyebiliriz. Bu çabaların, ders materyali ve okul binası gibi maddi yetersizliklerle birlikte, kız çocuklarının okutulmasına yönelik var olan genel bir önyargıdan dolayı başarısız olması muhtemeldir.

Eski Zağra'da kızların eğitimi için atılan ilk adımların, kasabanın dışına seyahat etmiş olan yerli aydın figürler sayesinde atıldığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya gönderilip eğitim alan ve Tsarigrakdski Vestnik (İstanbul Gazetesi) editörü olan ve sonrasında Osmanlı diplomatlığı da yapan Alexander Ekzarh ve Rus eğitimi alarak öğretmenlik yapan, Rusya diplomatik servisinde çalışan Zakhariy Knyazheskiy tarafından, Bulgar kızların eğitimine yönelik faaliyetler ilk kez başlatılmış oldu.[40] Alexandr Ekzarh'ın faaliyetlerinden, Bulgarlar için kültür başkentlerinden biri olan Eski Zağra'yı eğitimin merkezi hâline getirmek olduğu anlaşılmaktadır. Rus Hükümetinden aldığı fonla Eski Zağra ve çevresindeki Ortodoks rahibeler tarafından Bulgar kızları için kurulan ilkokulları desteklemekteydi.[41] Ekzarh, bununla birlikte Bulgar topraklarında birçok Bulgar okulu açtı.[42]

Knyazheskiy ise, Anastasiya Tosheva ve Alexandra Mikhaylova adlı iki genç kızın Odessa'da Rus soylu kızlara yönelik yatılı bir kız okulunda okumaları için Rusya'dan sponsorluk almayı başarmıştı.[43] Tosheva ve Mikhaylova ilk iyi eğitimli Bulgar kadın öğretmenler olarak Odessa'dan 1857'de Eski Zağra'ya döndüklerinde, ciddi bir müfredatla kadın ve öğretmen eğitimini destekleyen bir ideoloji ile kızlar için ilkokul devamı niteliğinde okullar kurdular. Ancak öğretmenlik kariyerleri kısa sürdü. Ebeveynlerin, kızlarını okutmaya yönelik ilgisizliği ve maddi imkansızlıklar nedeniyle

[40] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s. 154.
[41] Aynı yerde, s. 155.
[42] Orlin Sabev (Orhan Salih), "*Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı Istanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı İstanbulu 3: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2015),* (Ed.) Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2015, s. 5.
[43] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s. 155.

okulların ömrü uzun olmadı.[44] Bununla birlikte Tosheva'nın kadınların özgürlüğü konusundaki fikirleri, Bulgar ileri gelenlerinin muhafazakâr yapısı tarafından göze batıyordu. Bunun neticesinde uzun bir süre, American Board misyonerlerinin, 1859'un sonlarına doğru geldikleri Eski Zağra'da, Ortodoks rahibelerin eğitim verdiği kız okullarından başka kız okulunun olmadığını söyleyebiliriz.

Anastasia Tosheva'nın anılarından alınan verilere göre, Theodore L. Byington, bu fırsatı hemen fark ederek, 1858 yılında Bulgar kilisesi cemaatinin bir toplantısında kız okulu açmaya yönelik fikirlerini açıklamaya başladı.[45] Toplantıda yer alan cemaat bu fikre sıcak bakmasa da, Byington'un obshtinanın önde gelen üyelerinden Khadzi Gospodin Slavov ile, planı üzerine yeniden görüştüğü belirtilir.[46] Slavov'un anlattığına göre, kasabaya ailesiyle gelen Byington, "*özgürce eğitilecek ve öğretilecek genç kızlar için bir kız okulu kurmanın, belediye ve dindar Hıristiyan toplumu tarafından sıcak karşılanacağını*" dile getiriyordu.[47]

Byington raporlarında da değindiği üzere, bu planın Bulgarları misyon davasına kazandıracağına oldukça inanıyordu, ayrıca bu sayede Bulgarların iyi eğitimli kadın öğretmenlere olan kritik ihtiyacı karşılanacaktı. Ancak son derece muhafazakâr ve millîyetçi olan obshtina üyelerinin, Byington'ın önerisine sıcak bakmadığı tahmin edilebilir. Slavov, obshtinanın kasabadaki erkek çocuklarla birlikte kız çocuklarından da sorumlu olduğunu ve bir yabancının desteğine ihtiyaç duyulmadığını dile getirse de Byington, cemaatin görevlerini yerine getirmediğini düşünerek planlarını yürürlüğe soktu.[48] Slavov'un anılarında, Byington'un bu teklifine, erkek çocuklarlarının yanı sıra kızların da eğitimiyle ilgilendiğini ve kendisine iyilik yapacak yabancılara ihtiyacı olmadığını söyleyerek olumlu bakmadığı, "*iyi misyonerler gidip, gençlerin yetiştirilmesi ve eğitimi konusunda hiçbir kaygısı olmayan Afrika'nın vahşi halklarını aydınlatabilirler*" şeklinde reddettiğini görmekteyiz.[49]

---

[44] Aynı yerde.
[45] Vanya Doneva, *Ракурси към културния облик на Стара Загора (от края на XIV век до 1885 година) (Stara Zagora'nın Kültürel Görünümüne Bakış Açıları: 14. Yüzyıl Sonundan 1885'e)*, İnfoz, Stara Zagora 2022, s. 149.
[46] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s. 155.
[47] Doneva, *a.g.e.*, s.150.
[48] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s. 155.
[49] Doneva, *a.g.e.*, s. 150.

Slavov'un cemaat adına konuştuğunu varsayarsak, Bulgarların, misyonerlere yönelik sıcak duyguları olmadığını söylemek mümkündür. Özellikle Osmanlı Devleti'nden koparak kendi ülkelerini kurmak isteyen Bulgarlar için misyoner faaliyetleri önemsenmedi. Dolayısıyla kasabadaki cemaat ve misyonerlerin ortak bir payda da buluşmasının zor olduğu söylenebilir. Eski Zağra komünü, 2 Nisan 1860 tarihli yıllık raporunda kaydedilene göre; "*Halk son derece millîyetçidir ve ne pahasına olursa olsun Yunanlılara, Katoliklere ve Protestanlara karşı dinî dayanışmalarını sürdürmeye kararlıdır*" şeklinde fikirlere sahiptir.[50]

Byington'un kasaba komününün bu tepkilerine karşı yine de dirayet göstererek kadınların eğitimine odaklandığı ve eşiyle birlikte evlerinde bir kız okulu yürütmeye başladığı aynı raporlarda söylenmektedir. Protestan hareketiyle ilgili bir yayın olan Century'de de 1860 tarihi için, "*modern zamanlarda, Filibe'de erkekler için bir okul açıldığında, Bay Byington kızlar için Eski Zağra'da benzer bir okul açtı*" şeklinde bir haber yer almaktadır.[51] Böylece, Bulgar topraklarındaki ilk misyoner okulu Mount Holyoke modelinde, ev işleri ve dinî eğitim çerçevesinde resmî olarak kurulmuş oldu. Ancak eğitim düzeyi incelendiğinde, üniversite düzeyinde bir kurum olan Mount Holyoke Female Seminary'deki kadar ileri düzeyde olmadığını tahmin edebiliriz. Yine de şartlar dâhilinde, ilk okuldan sonra devam edecek bir eğitim kurumu olmayan Bulgar kızları için, temel eğitimin devamında, ileri bir seviyede ihtiyacı karşılamasının beklendiği görülmektedir. Anastasia Tosheva anılarında Protestan okulu için,

> *"Byington ilk vatandaşları kendine çekmeyi başardı. Protestanlar birkaç yoksul kız öğrenciyi okula aldılar ve onlara her türlü kolaylığı sağladılar; bir okul açtılar ve çevre kasabalardan kız öğrenciler getirildi. Böyle bir tesadüf Stara Zagora'nın sağduyulu vatandaşlarını ürküttü... ve onları, bu kızları okuldan uzaklaştırmak için önlem almaya zorladı. Üzerimdeki en güçlü etki, Ortodoksluğun ve ulusumunuz düşmanlarına karşı bir önlem olarak öğretmenlik hizmetini üstlenmeye ikna etmek oldu*"

[50] Vasil Traykov, "Протестантските мисионери и борбата на българския народ за църковна свобода (Protestan Misyonerler ve Bulgar Halkının Kilise Özgürlüğü Mücadelesi)", *България в света от древността до наши дни (Eski Çağlardan Günümüze Bulgaristan)*, Cilt 1, Sofya 1979, s. 462.
[51] Doneva, *a.g.e.*, s. 152.

ifadelerine yer verir.[52] Bu ifadelerden, misyoner okulu kurulduktan sonra, Bulgar halkının millîyetçi duygularla hareket ederek kendi okullarını kurmaya yönelik daha istekli olduğu çıkarımını yapabiliriz. Tosheva'nın anılarında da iki hafta içinde okul ve veliler arasında anlaşmazlıkların başladığına yönelik bilgiler yer alır. Öğrencilerden birinin ıstavroz yapması nedeniyle cezalandırması sonucu, aileler kızlarını okula göndermeyi bıraktı. Bu olaydan sonra okul, devamsızlıklar nedeniyle birkaç gün ara vermek zorunda kaldı.[53] 1863 yılına gelindiğinde okul 20 öğrenci ile eğitimini sürdürmeye devam etti. Byington'a göre, okul kasabanın en nüfuzlu birkaç ailesi tarafından himaye ediliyordu ve daha üst sınıftan kişiler tarafından olumlu karşılanıyordu.[54]

Byington'un okulun faaliyetleri sayesinde, nüfuzlu ailelerin kadınlarının kalplerine ve zihinlerine Protestanlığı işleme hedefinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, kızların mezun olduktan sonra başka köylere öğretmenlik yapma amacıyla giderek, Bulgar kadın öğretmen ihtiyacını gidermesi fikri henüz ortaya çıkmamıştır diyebiliriz. American Board'a gönderilen raporlara göz atıldığında; Byington'un stratejisinin ikinci kısmının, yoksul ailelerin kızlarını okula çağırmaya dayandığı gözlemlenmektedir.[55] Özellikle, çeyiz temin edemeyecek ve dolayısıyla kızlarının gelecekteki evlilikleri için iyi eşler bulma olasılığı düşük olan dul annelerin kızları hedeflendiği açıktır. Bu tür genç kadınlar için manastır hücre okulları, 1860'larda öğretmenlik bir meslek haline gelene dek tek alternatif olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Byington tarafından kurulan okulun, bu genç kadınlar için cazip bir seçenek olduğu inkâr edilemez.

Bulgarların bu süreç içerisinde, kültürel anlamda oldukça gelişmelerine rağmen mezhep değiştirmek konusunda son derece muhafazakâr kaldıkları görülmektedir. Doneva'nın aktardığına göre Byington, bu durumu kendi raporunda da dile getirmektedir.[56] Byington'un Eski Zağra'dan ayrılmasının ardından yerine gelen yeni misyoner Charle Morse'nin döneminde ise Bulgarların kızlarını bu Protestan okulundan aldığı görülmektedir. Charles Morse, kasabadaki durum hakkında; "*Bay Byington'un yıllık bir toplantıya gitmesiyle kasaba halkı cesur bir çaba gösterdi, ebeveynler kızları okuldan adılar ve başka yerlerde yaşayanlara da*

[52] Aynı yerde, s. 152-153.
[53] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s.155.
[54] Aynı yerde.
[55] Byington, *a.g.e.*, (12.05.2023).
[56] Doneva, *a.g.e.*, s. 156.

kızlarını okuldan almaları için mektuplar gönderildi" şeklinde ifadelerde bulunduğunu görebiliriz.[57] Slavov ise, ailelerin kızlarını Protestan okulundan bir anda almalarının sebebini yaşanan skandala bağlamaktadır. Morse'un vaazından etkilenen Eski Zağralı Maria Yanulcina'nın, ailesinden gizlice Protestan olduğu ve nişanlandığı bilinmektedir. Ailesi tarafından okuldan alınan genç kız bunun üzerine kaçar ve misyoner evine sığınır. İliev'in anılarında, Maria'nın Bulgar cemaat tarafından kışkırtıldığı söylenen annesi, misyoner evine taş atarak saldırınca, aileler okula karşı tavır almaya başladığı bilgisi yer alır.[58] Yaşanan bu olayın, kasaba yerlileri üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı tahmin edilebilir. Bunun üzerine Bulgarlar, misyoner okulundan mezun olan bir kadını işe alarak, misyoner okulunun kurulmasından 6 ay sonra ilk adımı atmış oldular.[59]

Tüm gelişmelere bakarak, kız çocuklarının ve kadınların eğitilmesi meselesinin, Bulgarlar arasında giderek yaygınlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bulgarlar, misyoner okulunun varlığının oluşturabileceği tehditleri hissetmiş, karşılığında millî eğitim kurumlarına duyulan ihtiyacı dile getirmişlerdir. Bu neticede, Eski Zağra'daki misyoner okulunun, Bulgarların ilköğretim seviyesinin ötesinde uygulanabilir bir kız okulu açma çabaları için katalizör olduğunu söylemek mümkündür.

Kurulması planlanan kız okulu için iyi yetiştirilmiş bir kadın öğretmene ihtiyaç duyulması tahmin edilebilir. Bu pozisyon için tek aday, o sırada evli ve iki çocuk annesi olan Anastasia Tosheva'ydı. Aldığı kapsamlı eğitim sayesinde de en uygun isimlerden biriydi. Tosheva'nın eşinin, yeni başlayan Bulgar soylulaşması döneminde oldukça varlıklı bir zanaatkar ve tüccar olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla yerel halkın, "eşini para için çalışmaya gönderdiği" düşüncesiyle yapılan eleştirilerin önünü kesmek için, Anastasia'nın, Bulgar milletinin iyiliği için öğretmenlik yapması gerektiği fikri empoze edildi[60] Böylelikle Anastasia Tosheva, Bulgar kızların eğitilmesi için kurulan ilk millî statüdeki okul için öncü kadın öğretmenlerden biri oldu. 1863 yılının yazında iki odalı bir Bulgar kız okulu açtı ve 1870 yılına dek burada öğretmenlik yaptı.[61]

[57] Aynı yerde.
[58] Aynı yerde, s. 157.
[59] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s. 159.
[60] Aynı yerde, s.162.
[61] *Енциклопедия България (Bulgar Ansiklopedisi)*, s. 647-650.

Okulun açılışında, Tosheva'nın, karma bir dinleyici kitlesi önünde, kadın eğitiminin aciliyetini "*Tanrı vergisi meslek ve ulusal ilerleme*" temalarıyla ilişkilendirdiği bir konuşma yaptığı bilinmektedir.[62] Tosheva'nın bu konuşmasının, Bulgar kadınının kayıtlara geçen en eski konuşmalarından biri olduğu bilinse de Bulgar tarih yazımında göz ardı edildiğini söyleyebiliriz. Ellington'un aktardığına göre bu konuşmada Tosheva, Bulgarların ilerleme ve refah istiyorlarsa, kızlarını eğitmek zorunda olduklarını belirtti. Eski Zağra sakinlerini, Bulgar kadınların eğitimi sorununa kayıtsız kalmamaya çağırdı. Aynı zamanda Tosheva'nın, doğrudan dile getirmesede Bulgarların cehalet içinde yaşadığını ve kadınları eğitimsiz olduğu için gelişemediğini ima ettiğini söylemek mümkündür. Bulgar kaynaklarında bu konuşması ile ilgili pek bir detaya ulaşılmasa da kendisinin sonraki yazıları incelendiğinde de bu çağrışımları fark etmek mümkündür. Tosheva'nın dile getirdiği bu fikirlerin, sonraki süreçte "kadın sorunu" kavramı açısından Bulgar kamuoyuna yakıt sağladığını söylemek mümkün olabilir. Ancak Tosheva'nın, 1870 yılından sonra Eski Zağra'da kurduğu kız okulunun bu başarısından faydalanmaya devam edemediği bilinmektedir. Otobiyografisinde, okul kuruluyla yaşadığı kişisel problemlerden dolayı görevinden ayrıldığını söylese de Elena Petrova Gospodinova; obshtinanın ilerici ve muhafazakâr tarafları arasındaki çekişmeden sonra, muhafazakâr üyeler tarafından görevden alındığı söylemektedir.[63] Bunun nedenini, misyoner okulunun popülerliğini kaybetmesinden dolayı, obshtinanın Bulgar okuluna öğrenci çekmek için Tosheva'ya ihtiyacı kalmaması şeklinde yorumlayabiliriz. Bununla birlikte Obshtina'nın muhafazakâr üyelerinin, Tosheva'nın Bulgar kız okulunun baş öğretmeni ve kamusal bir kadın derneğinin kurucusu olarak kasabada yükselen bir figür olmasından rahatsızlık duyması muhtemeldir.

Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazandığı ve eğitimin devlet meselesi haline geldiği 1878 yılına kadar, Eski Zağra ve Gabrovo'daki okullardan başka, beş yıllık eğitim veren ilkokul sonrası kız okulu bilinmemektedir. Bu süreçte Rus kadınlar, hayır dernekleri çevresinde örgütlenerek Bulgar kızlarının Rus okullarında okuması için fon toplamış olsalar da, 1860'lı ve 70'li yıllarda Rusya'da sadece 24 Bulgar kadın

[62] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s. 163.

[63] Elena P. Gospodinova, *Живот и педагогическа дейност на Анастасия Тошева (Anastasia Tosheva'nın Hayatı ve Pedagojik Faaliyetleri)*, Plovdiv Paissiy Khilendarski Üniversitesi, Stara Zagora 1996, s. 41.

okumuştur.[64] Ancak Bulgar kızların gönderildiği bu okulların müfredatına bakıldığında, verilen 4 yıllık eğitimin Eski Zağra ve Gabrovo'da açılan kız okullarının eğitim seviyesinden daha düşük olduğu görülmektedir.[65] Eski Zağra'daki kız okulu meselesi, Amerikalılar ve Bulgarların çekişmesi, Osmanlı eğitim reformlarının getirdiği baskı, kadın eğitimini savunmaya başlayan Bulgar kadınlarının kamusal eylemleri sayesinde kız okulları sorunu ulusal bir öncelik haline gelse de mevcut çabaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Böylelikle, 1869 ve 1870 yıllarında Balkanlar'ın 4 bir yanındaki Bulgar kadınlar, kadın eğitimini desteklemek için yirmi beş örgüt kurdu.[66] 1870 yılı sonrasında çıkan basın organları incelendiğinde, Bulgar kadınlarına yeni yüklenen bu misyon hakkında makale yayınlamayan gazete yoktur.

Anastasiya Tosheva'nın okulu, Amerikan misyoner okulunun önüne geçerek, iyi yetişen kadın öğretmenleri ulus bilincini yükseltmek amacıyla çevre kasabalara gönderdi. Mezunları, eğitimli Bulgar kadınların ilk neslini temsil ediyordu. Siyasi ve sosyal çalkantıların yaşandığı, dinî bağlılığın ulusal kimliğin temellerinden biri olduğu bir dönemde, Protestan dini modeli ulusal davaya hizmet etmiyordu ve Bulgarlar buna direndi. Buna karşılık, Amerikan eğitimli kadın modeli, ilerleme ve modernlik anlatısı olarak ulusak davaya hizmet etmek üzere yeniden bağlamsallaştırıldı.[67] Bu modelin, ulusal uyanış dönemi Bulgar basınında, geniş çapta kabul görmeden önce Bulgar kadınlar tarafından tanıtılan ve deneyimlendiğini söylemek mümkündür.

19. yüzyılın sonunda, Bulgaristan'daki "Gymnasium" olarak adlandırılan liseler kız öğrenciler için, 4 sınıflı ilköğretimden sonra aldı kademe üzerinde eğitim verirken, erkek liseleri ilköğretimin 7 kademe üzerinde eğitim veriyordu. Kadınların üniversite eğitim hakkı kazandığı 1901 yılına dek bu eğitim süreleri eşitlendi.[68] Ancak eğitim süreleri eşitlenene dek kadınlar, Sofya Üniversitesi'ne erkeklerle denk bir eğitim almadıkları için

[64] Nikolay Genchev, *Българската национална просвета и Русия след Кримската война (Kırım Savaşı'ndan Sonra Rusya'da Bulgar Millî Eğitimi)*, Годишник на Софийския университет, Исторически факултет (Sofya Üniversitesi Yıllığı, Tarih Fakültesi), Cilt 66, 1975, s. 335.
[65] Reeves-Ellington, *a.g.m.*, s.169.
[66] Margarita Colakhova, *Българското женско движение през Възраждането (Uyanış Döneminde Bulgar Kadın Hareketi)*, Albo, Sofya 1994, s. 35.
[67] Colakhova, *a.g.e.*, s. 36.
[68] Krassima Daskalova, "The Women's Movement in Bulgaria in a Life Story (Bulgaristan'daki Kadın Hareketinin Hayat Öyküsü)", *Women's History Review*, Cilt 13, Sayı 1, 2004, s. 92.

kabul edilmiyordu. Dimitrana Ivanova, 1921 yılında üniversitenin Hukuk Fakültesine kaydolmak istediğinde bu adaletsizlikten etkilenenler arasındaydı. Üniversite 1901 yılında kadın öğrencileri kabul etmeye başlamasına rağmen, dekan Dimitrana'yı Zürih Üniversitesi'nden mezun olmasına rağmen, sadece 6 senelik bir lise eğitimi alması nedeniyle reddetti.[69]Kadınların yüksek öğretime erişim hakkı talebi, Bulgar kadın hareketini oluşturan temel unsurlardan biriydi. Bulgar kadınlarının üniversite yaşamı da Osmanlı'dakine benzer bir şekilde gelişti. Kadınlar başlangıçta, dinleyici olarak üniversitelere kabul edildi. Ancak tam bir öğrenci olarak yüksek öğretim hakkının Bulgar kadınlarına verilmesi 1901 yılında mümkün oldu. Kadınların eğitim hakkı, erkeklere göre daha sınırlayıcı olmakla birlikte, kırsal bölgelerde yaşayan kadınların eğitim hakkı da şehirli kadınlara göre sınırlayıcıydı. 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, kız çocuklarının eğitimi meselesi oldukça ciddi bir şekilde ele alınmaya başlandı. Bulgar kilisesinin, Misyonerlerin, Osmanlı Devleti'nin ve yerel halkın destekleriyle birçok Balkan şehrinde çeşitli kız okulları kuruldu.

Kadınların 19. yüzyıl Bulgar toplumunda görünür hâle gelmesi, ulusal anlatıdaki önemli tarihî olayların paralel bir şekilde yeniden anlatılmasıyla mümkün oldu.[70] Dolayısıyla tarih yazımında özne olarak yer almaları, kadın hakları çerçevesinde incelenmesi mümkün olmayan bir durum yaratmaktadır. Bulgaristan'da eğitim faaliyetleri giderek hız kazansa da her öğrenci nesli, "Bulgar kadınının her zaman ulusun refahını önemsediğini" hatırlamak zorundadır.[71] Bu nedenle yapılan araştırmaların, kadınların Bulgar Kurtuluşu'na sağladığı katkılar çevresinde sınırlı kaldığı söylenebilir. Yakın tarih çalışmalarında da Bulgarların 1876'daki Nisan İsyanı'na yol açan, Osmanlı iktidarına karşı devrimci faaliyetlere katılan kadınlara özel bir ilgi gösterildiği aşikârdır.[72] Ancak son zamanlarda, kadın çalışmalarının akademik çevrelerde artmasıyla, kadın örgütleri ve kadın okullarında yer alan kişilerin varlığı dikkat çekmeye başladığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, kadınların Bulgar uyanışında yer almalarının, bireysel olarak sahip oldukları hakları kısıtladığını düşünen araştırmacılar olduğu gibi, Bulgar devletinin kurulmasında iş birliği yapmaları sonucu elde ettikleri fırsatlara karşı çıkan araştırmacıların da bulunduğu söylenebilir.

[69] Daskalova, "The Women's Movement…", s. 92.
[70] Alexandrova, *a.g.m.*, s. 2.
[71] Alexandrova, *a.g.m.*, s. 4.
[72] Alexandrova, *a.g.m.*, s. 2.

Eğitim meselesi Tanzimat ve devamında gelen reformlarla değişmeye ve gelişmeye başladı. Ancak, bütçesel nedenler hükümet tarafından yeterli sayıda öğretmen yetiştirilmesini mümkün kılamıyordu. Bu sebeple özellikle gayr-ı müslimler okullar konusunda serbest bırakıldı. Hükümet yalnızca müfredatı ve öğretmenleri denetliyordu. Osmanlı Devleti, okullara atanacak olan öğretmenlerin mesleki yeterliliğiyle birlikte güvenilirliklerini de incelemekteydi. Arşivlerde, Edirne'deki Bulgar mekteplerinden birinde muallime olarak istihdam edinmesi istenen Bulgaristan ahalisinden bir kadının "erbab-ı fesad" ile münasebeti olmadığına yönelik bir belge bulunmaktadır.[73] Bununla birlikte, birçok muallim ve muallimenin sabıka kaydının ve şehadetnamelerinin titiz bir şekilde incelendiğini söylemek mümkündür. Öğretmenlerin, bu dönemde ulus devlet anlayışına hizmet eden en önemli aracılar olduğunu düşünecek olursak, Osmanlı Hükümeti'nin önlem almak istemesi oldukça makul bir karardır.

Arşivlerde yer alan belgelere göre; Osmanlı Devleti'ne, Edirne'de oluşan ufak çetelerin kullanacağı bomba vesairenin Bulgar kadınları ve özellikle kadın öğretmenler tarafından tedarik edildiğine dair haberler ulaşmaktadır.[74] Radovişte Kaymakamlığı'nın telgrafına göre, komitelerin silah satın alma amacıyla kazalara dağıldığı ve komite mensuplarının Bulgar Mektebi muallim ve muallimelerinden seçildiği bilinmektedir.[75] Bulgar Mekteplerinde yaşanan uygunsuz hareketler dolayısıyla Bulgar muallim ve muallimeleri hakkında tedbir alınmak istenmiş, bu sebeple Bulgarca bilen memur yetiştirmek için idadilerde Bulgarca dersine önem verilmesi gerektiğine karar verilmiştir.[76] Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dağılma sürecinde, eğitim alanında alınan kararlara, maddi olarak yetersiz kalındığı için tam anlamıyla uyum sağlanamadı. Filibe Cemaat-i Müslimesi Riyaseti Maarif Şubesi tarafından Balkan ve Rodos dağlarında yaşayan Pomakların Bulgarlaştırılması çalışmalarına yönelik olarak özellikle Rupçoz, Çepne ve Lofça'daki İslam mekteplerine Bulgar muallim yerleştirme çabasını engellemek için Bulgarca bilen muallim tayini talep edildiyse de Maarif Nezareti bütçe yetersizliğinden dolayı bu talebi karşılayamayacağını Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. [77]

[73] BOA, HR.SFR.04, H-22-01-1906.
[74] BOA, HR.SFR.04, 229-54, M-23-02-1905.
[75] BOA, TFR.I.KV., 76-7536, H-26-08-1322.
[76] BOA, MF.MKT., 775-36, H-01-02-1322.
[77] BOA, MF.İBT., 345-44, H-05-11-1329.

Osmanlı Devleti, tüm maddi yetersizliklere rağmen gayr-ı müslim okullarında Osmanlı Türkçesi'nin zorunlu ders olarak okutulmasını sağlamaya çalışsa da Osmanlı Türkçesi konusunda ders verebilecek memur yetiştirme konusunda yetersizdi. Örneğin; Priştine'deki Bulgarlar'ın çocuklarına Türkçe öğretmek üzere ehil bir muallim bulunduğu takdirde maaşının Maarif tarafından ödeneceği belirtilmiştir.[78] Filibe Rum mektebindeki Osmanlı onaylı muallimler görevini bıraktığında, yerlerine Bulgar Hükümeti tarafından Bulgar muallimler tayin edilmiştir.[79]

Toplumda ve aydın çevrelerde kabul edilen anlayış kız çocuklarının erkekler kadar iyi eğitim almasalar da iyi bir anne olmak ve Bulgar kadınını iyi temsil edecek bir eğitim almalarını savunuyordu. Bu yüzden Kurtulus'a kadar kız okullarının çoğu, değişen toplumun ılımlı görüşleriyle bağlantılı olarak gelişti. Sadece birkaç kız okulu müfredat, ders programı ve yeterince iyi eğitilmiş personel açısından erkek okulları seviyesine çıkmayı başardı. Bu başarılar inkâr edilemese de bir kısmı yanlış veya eksik olan 1873'ün mevcut verilerine göre, Bulgaristan'ın kuzeyindeki 647 okulda 25523 erkek öğrenci, 5169 kız öğrenci vardı. Filibe sancağında mevcut 198 okuldan 180'i erkek okuluyken sadece 18 tanesi kız okuluydu.[80]

Kadınların, birey olarak incelenmesi ve toplumsal görevlerinden bağımsız olarak göz önüne getirilmemesi durumunun, Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki her millet için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ulus-devlet anlayışının hızla yayıldığı bu dönemde kadınlar, millî mücadeledeki yerlerini kendi toplumsal sınırları çerçevesinde aldılar. Bulgar kadınların en önemli görevi, annelik rolü üzerinden şekillenen millî bilinç anlayışıyla ulusun yeni aydınlarını yetiştirmekti. Ancak kadınların yalnızca evdeki ve toplumdaki rolleriyle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bulgar kadınları, kendi aralarında örgütlenerek direniş komitalarına, erkek okullarına, hatta kiliselere bile yardımda bulundukları çeşitli organizasyonlar başlattılar. Bu organizasyonların en önemli işlevlerinden biri, millî bilincin inşasında etkili olan basılı materyallerin dağıtılması yönündeki faaliyetlerdir. Kadınlar, komitaların bastıkları gazete ve dergileri kurdukları yerel örgütler sayesinde okullara, kiliselere ve toplumun her kesimine ulaştırabiliyordu.[81] Böylelikle

[78] BOA, MF.MKT., 48-159, H-06-05-1294.
[79] BOA, HR.SFR.04, 551-13, M-14-10-1901.
[80] Colakhova, *a.g.e.*, s. 143.
[81] Aynı yerde, s. 76-77.

Bulgar kadınlarının propaganda ağının önemli bir parçası hâline geldiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı kadınlarının millî mücadele ve modernleşme sürecinde kamusal alana çıkışı, millîyetçilik söylemleriyle iç içe geçmiştir.[82] Bu bağlamda kadınlar, kamusal alana kontrollü biçimde dahil edilerek "makbul vatandaş" inşasının bir parçası olarak değerlendirilir ve kadınların eğitilmesi bu kavram üzerinden, ulusun eğitilmesi projesinin ana taşı olarak tanımlanır.[83]

Yine de 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin; siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim ve hukuk alanında geçirdiği değişimlerden kadınların da etkilendiğini göz ardı edemeyiz. Bu değişim toplumun yeniden yapılanmasında belirleyici olarak, ulus devletler kurulduğunda kadın haklarının gündeme gelmesini sağlayacaktır. Ancak, millîyeti fark etmeksizin kurucuları ve üyeleri kadın olan tüm Osmanlı örgütlerinin başlangıçta bu bilinçten uzak, millî mücadele ve millî egemenlik anlayışına hizmet eden diğer örgütlere destek olma amacı ile kurulduğu gözlemlenebilir. Osmanlı kadınlarının, bu amacın dışında ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlendikleri söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir ülke kurmak isteyen Hıristiyan grupları için, kurulan kadın örgütlerinin farklı bir misyonu vardı. Bulgar kadınlarının oluşturduğu örgütlenme örneği, başlangıçta kız çocuklarının eğitimi ve yoksul kızlara yardım gibi basit hayır işlerine yönelik başlasa da kurulan örgütlerin faaliyetleri arasında Bulgar egemenliğine hizmet eden unsurların yer aldığı tahmin edilebilir. Bulgarların, ulus- devlet fikrini toplumlarına entegre ederken, kadınların konumundan son derece mantıklı bir şekilde faydalanıp, yeni nesillerini eğitimli anneler üzerinden yetiştirmek adına kadın örgütlerini kullandığı söylenebilir. Bu eğitim ve örgütlenme faaliyetleri sonucunda, 1860'larda kent burjuvazisi arasında, doğal Bulgar Rönesans entelektüellerine dahil edilebilecek küçük bir eğitimli kadın grubu ortaya çıktığını görebiliriz. Dolayısıyla, Bulgar kadınlarının örgütlenme faaliyetlerini başlatanların, yeni vizyonların taşıyıcısı, zamanı ve yeterli imkanları olan bu kadınlar olduğunu söylemek mümkündür.

Kız okullarının, kadın örgütlerinin kurucu üyeleri ve mütevelli heyeti üyelerinin büyük bir kısmı yetiştirdiği gerçeği akılda tutulmalı ve kurulan

[82] Çakır, *a.g.e*., s. 121.
[83] Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim, İstanbul 2011, s. 89.

örgütlerin kız çocuklarının eğitimine önemli ölçüde katkıda bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Aynı zamanda, kadın örgütlerinin, toplum merkezi ve kiliselerde devam eden Pazar okulları gibi çeşitli kültür kurumlarının faaliyetlerinde yer aldığı gerçeği unutulmamalıdır.

Dolayısıyla bu bağlamda, Bulgar kadın hareketinin hedeflerinin, örgütsel yapısının, faaliyetlerinin ve nihayetinde özünün, yerel koşullar ve somut tarihsel gereklilikler tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz.

Bulgar kadınlarının, kendi millî uyanışlarına "*anne, öğretmen, kız kardeş*" statüsüyle dahil olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Bulgar kadınının toplumda görünürlük kazanması, bireysel olarak hak sahibi oldukları anlamına gelmez. Her ne kadar Bulgarlar arasında kadın, bir birey olarak gündeme ilk kez bu dönemde gelmiş olsa da kadınların seçim yapma kapasitesi, evliliği ya da kariyeri konusunda söz sahibi olmasının mümkün olmadığı gözlemlenebilir. Bulgarlar için son derece önemli olan aydınlanma döneminde, kadınların doğal görevi olarak atfedilen öğretmenlik kariyerine sahip olması bile son derece sistemli bir arkaplan oluşturularak mümkün oluyordu.

Kadınların bu süreci, dönemin erkek aydınlarına nazaran daha farklı içselleştirdiklerini söyleyebiliriz. Kuruluş (1878)'tan sonraki ilk yıllarda, kadın toplulukları ülkenin her şehrinde kurulduğu ve faaliyet göstermeye başladığı bilinmektedir. Bu örgütlerden bazıları yeni kurulsa da çoğu kadın örgütünün aydınlanma döneminde var olan yapıların devamı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Örgüt tüzükleri incelendiğinde, bu örgütlerdeki tüm üye ve sempatizanların önde gelen yerel kahraman figürlerinin etrafında kendiliğinden gruplandığı görülmektedir. Örgütleşme sürecinin genellikle, kasabadan başka bölgelere okumak için gönderilen kız çocuklarının öğretmen olarak geri dönmeleri neticesinde kendi memleketlerinde okul kurmaları ve kasabadaki kadınlara da eğitim vermeleri şeklinde ilerlediğini söylemek mümkündür.

Veriler, ilk kadın örgütünün 1857'de Lom kentinde kurulmasından bu yana Bulgarların 61 örgüt kurabildiğini, bunlardan 46'sının Balkan dağlarının her iki yakasındaki Osmanlı topraklarına yayıldığını, 7'sinin ise Osmanlı İmparatorluğu dışında, Romanya, Rusya ve Sırbistan da olduğunu göstermektedir.[84]

[84] Alexandrova, *a.g.m.*, s. 5.

Bu bilgileri, Margarita Colakhova'nın çalışmaları sayesinde teyit etmek mümkündür. Lom'da toplum aktivistlerinin ve bizzat Krustya Pishurka'nın girişimiyle kurulan "*Hayırsever Kadınlar Cemiyeti*" bilinen ilk kadın örgütüdür.[85]

Dolayısıyla kız okullarının bakımı, binaların inşası, öğretmenlerin istihdamı, kitap ve malzemelerin sağlanması ve yoksul kız öğrencilerin desteklenmesi için önemli miktarda fon ve düzenli bir organizasyon gerekiyordu. Bu ihtiyaçları çoğunlukla Bulgar burjuvazisi, kasabaların belediyeleri ve esnaf örgütlerinin bağışları karşılıyordu. Ancak bu bağışların yetersiz kaldığı durumlar oluyordu. Bağışlar çoğunlukla erkek okullarına yapılıyordu. Bunun nedenleri arasında, Bulgar kızlarının eğitimini laik bir şekilde yürütebilecek kapasitede kadın öğretmen eksikliği yaşanması belirtilebilir.

Kız çocuklarının eğitimine ve bundan kaynaklanan birçok toplumsal sorunun çözümünü sağlamak amacıyla, toplum merkezleriyle birlikte kadınların da örgütlendiği bir sisteme ihtiyaç duyuldu. Komünleri, dernekleri, kulüpleri ve komiteleriyle kadın hareketi bu boşluğu doldurmak için ortaya çıktı. Dolayısıyla kadın örgütlerinin çoğu kız çocuklarının eğitimi adına çalışmalar yürütmek amacıyla ortaya çıktı. Kadın örgütleri bu amaçlarını; kız okullarını denetlemek, yeni kız okulları açmak ve var olan okulların binalarını yenilemek, yoksul kız çocuklarına destek olmak, kız çocuklarını başka ülkelere burslu bir şekilde göndermek ve yatılı kız okulları kurmak gibi mali destek sağlamak üzere yürütmektedir.

Bulgarlar, yeni ekonomik konumlarının sağladığı burjuva imkanlarını kullanarak, kendi okullarını açmaya başlamışlardı. Bu okullardan mezun olan ilk nesil, Bulgar millîyetçiliğinin ilk entelijansiyasını oluşturdu. Bulgar okullarından, entelektüel kabiliyetleri yüksek, okuryazar bir nesilin yetişmesi, Osmanlı'nın gayr-ı müslim tebaa olarak adlandırdığı bölgelerini ağına almış olan misyoner faaliyetlerinden kurtulmasını sağladı. Bulgarlar, millî bilinçlerini ve dinlerini misyoner faaliyetlerinden kurtarmayı başarsalarda, topraklarındaki yabancı misyonerlerden yeni bir toplum modeli öğrenmişlerdi. Kadınların, millî egemenlikleri için önem arz ettiği fikriyle aydınlanma dönemine devam ettiler. Bunun üzerine, geleceğin millîyetçi Bulgar çocuklarını hem evde hem de okulda yetiştirmek için kadınların

[85] Colakhova, *a.g.e.*, s. 25.

eğitimi konusunda hareke geçtiler. İyi eğitilen Bulgar kadınlar, iyi yetiştirilmiş Bulgar çocuklarını yetiştirecekti.

Sonuç

Ulus-devlet düşüncesinin yükselişe geçtiği Osmanlı'nın son dönemlerinde Bulgar toplumu hem Osmanlı merkezî otoritesinin hem de Yunan kültür hegemonyasının arasında kendi kimliğini yeniden inşa etme bilincindeydi. Bu bilincin odak noktası, anne olarak konumlandırılan kadındı. Annelik, kadınlara toplumsal doğaları gereği atfedilen bir rol olsa da bu yeni millîyetçi vizyonda yalnızca çocuk doğuran değil, aynı zamanda onları millî bilinçle yetiştiren bir figür olarak şekillenmekteydi. Bu bağlamda, eğitimli ve millî bilince sahip bir annenin aynı zamanda ulusun yeniden doğuşunun da anahtarı olduğu düşüncesi, Bulgar aydın sınıfı tarafından benimsendi.

Ancak bu ideali gerçekleştirmenin, yüzyıllardır başka bir kültürel egemenliğin altında yaşayan Bulgar halkı için kolay olmadığını söylemek mümkündür. Osmanlı reformları, Tanzimat ile birlikte gayr-ı müslim tebaa arasında eşitlik getirmeyi hedeflese de ekonomik ve toplumsal yapının derin katmanlarında bu eşitlik tam anlamıyla sağlanamadığını söyleyebiliriz. Özellikle gayrimüslim tebaa içinde yer alan Bulgarlar hem ekonomik sömürüye hem de kültürel asimilasyona maruz kaldıkları görüşündeydiler. Bununla birlikte Fener Rum Patrikhanesi'nin etkisinin de Bulgar ulusal bilincinin gelişmesini uzun yıllar engellediğini söyleyebiliriz. Yine de aynı dönemde Avrupa'daki ekonomik ve kültürel dönüşümlerin, Bulgar topraklarında bir burjuva sınıfının filizlenmesini sağladığı görülmektedir. Bu yeni sınıf sayesinde, yalnızca ekonomik olarak değil, kültürel ve toplumsal anlamda da değişimi beraberinde getirdiği söylenebilir.

Bulgar kadınlarının bu değişimin tam kalbinde yer aldığı görülmektedir. Kadının öğretmen olarak konumlanması, toplumsal rollerin yeniden inşa edildiği bu süreçte belirleyici bir adım olarak öne çıkar. Öğretmenlik, yalnızca bir meslek değil, aynı zamanda Bulgar ulusal direnişinin sembolü haline geldiğini söylemek mümkündür. Zira öğretmenler, Osmanlı yönetimi altında kültürel bağımsızlık mücadelesi veren bir toplumun çocuklarını şekillendiren kişilerdi. Kadın öğretmenlerin Bulgaristan'ın 4 bir yanına dağılması, yalnızca bilgi yaymakla kalmadı, aynı zamanda millî bilinç tohumlarının da köylere, kasabalara taşınmasını sağladı.

Bu dönemde basılı yayınların yaygınlaşması, eğitimli kadının bir başka rolünü daha ortaya koydu. Okullarla sınırlı kalmayan kadınların eğitici işlevi, pazar okulları, halk kütüphaneleri ve kültür merkezleri gibi kurumlarla geniş halk kesimlerine ulaştı. Kadın örgütlerinin bu noktada tarihsel bir kırılmayı temsil ettiği yorumunu yapabiliriz: Bulgar kadınlar, yalnızca bireysel değil, kolektif hareketin parçası olarak eğitime, basına, yardımlaşmaya ve millî projeye katkıda bulunmaya başladılar.

Kadın örgütlerinin faaliyetlerini yalnızca kız çocuklarının eğitimini desteklemekle sınırlandırmak mümkün değildir. Bu örgütlerde toplanan Bulgar kadınlar erkek okullarına da yardım ediyor, yayın organlarına bağış yapıyor, okul kütüphanelerine dergiler gönderiyordu. Bu çok yönlü katkı, kadınların doğrudan direnişe katılmalarının önünde yapısal engeller olsa dahi, direnişin düşünsel zeminini örmelerine olanak tanıdı. Bu çabalar sayesinde, Bulgar millîyetçiliğinin ideolojik taşıyıcıları olan entelektüel kesim, kadınlar aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşabildiğin, söyleyebiliriz.

1878'de Osmanlı'dan koparak özerkliğe kavuşan Bulgaristan'da, bu örgütlü çabanın somut sonuçları hızla görünür hale geldi. Artan okuryazarlık oranı, modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması, basın-yayın faaliyetlerinin çeşitlenmesi ve kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmesiyle birlikte Bulgar ulusal kimliği daha sağlam bir zemine oturdu. Özellikle kız çocuklarının anadilde eğitim almasıyla başlayan bilinçlenme süreci, ilerleyen yıllarda kadınların örgütlü gücüyle birleşerek, Bulgar millîyetçiliğinin sürekliliğini sağlayan temel toplumsal dinamiklerden biri haline geldi.

Sonuç olarak, Bulgar kadınının eğitim ve örgütlenme serüveni, yalnızca bir toplumsal rol değişimini değil, bir ulusun yeniden doğuşunu temsil etmektedir. Bulgar kadınlar, evin 4 duvarı arasına sıkıştırılan geleneksel görevlerini önce sınıflara, meydanlara ve topluma taşıyarak sessiz ama köklü bir değişim gerçekleştirmişlerdir. Tarihin erkek egemen anlatısında çoğu zaman görünmez kılınan bu katkının, aslında ulus inşasının en güçlü yapı taşlarından birini oluşturduğu söylenebilir. Bulgar kadınların bu katkısı, yalnızca geçmişe ait bir kayıt değil, bugün hâlâ süren toplumsal mücadeleler için de ilham verici bir mirastır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA, MF.MKT., 48-159, H-06-05-1294.
BOA, MF.MKT., 775-36, H-01-02-1322.
BOA, TFR.I.KV., 76-7536, H-26-08-1322.
BOA, MF.İBT., 345-44, H-05-11-1329.
BOA, HR.SFR.04, 551-13, M-14-10-1901.
BOA, HR.SFR.04, 229-54, M-23-02-1905.
BOA, HR.SFR.04, H-22-01-1906.

2. Kitap ve Makaleler:

ALEXANDROVA, Nadezhda, "19. yy. Bulgar Tarihinde Kadınlar, Ulus ve Anlatı", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 17, 2012, ss. 93-103.

ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* Verso, London 1991.

ATİK, Tuğçe, "Toplumsal Cinsiyet ve Millîyetçilik: Bulgar Millîyetçiliğinde Kadınların Rolü", *ATAD*, Cilt 5, Sayı 7, 2022, ss. 4-19.

COLAKHOVA, Margarita, *Българското женско движение през Възраждането (Uyanış Döneminde Bulgar Kadın Hareketi)*, Albo, Sofya 1994.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul 1994.

DASKALOVA, Krassima, "The Women's Movement in Bulgaria in a Life Story (Bulgaristan'daki Kadın Hareketinin Hayat Öyküsü)", *Women's History Review*, Cilt 13, Sayı 1, 2004, ss. 91-104.

_____, "Nation Building, Patriotism and Women's Citizenship: Bulgaria in Southeastern Europe", *Girls' Secondary Education in the Western World: From the 18th to the 20th Century*, (Ed.) James C. Albisetti, Joyce Goodman and Rebecca Rogers, Palgrave Macmillan, New York 2010, ss. 149-165.

DIMITROV, Antov, *Училище, образование и национална революция: Българското училище в епохата на народното пробуждане (Okul, Eğitim ve Ulusal Devrim. Uusal Uyanış Döneminde Bulgar Okulu)*, Bulgar Bilimler Akademisi Yayınları, Sofya 1987.

DONEVA, Vanya, *Ракурси към културния облик на Стара Загора (от края на XIV век до 1885 година) (Stara Zagora'nın Kültürel Görünümüne Bakış Açıları: 14. Yüzyıl Sonundan 1885'e)*, İnfoz, Stara Zagora 2022.

Енциклопедия България (Bulgar Ansiklopedisi), BAS Yayınevi, Cilt 4, Sofya 1984, ss. 647-650.

GENCHEV, Nikolay, *Българската национална просвета и Русия след Кримската война (Kırım Savaşı'ndan Sonra Rusya'da Bulgar Millî Eğitimi),* Годишник на Софийския университет, Исторически факултет (Sofya Üniversitesi Yıllığı, Tarih Fakültesi), Cilt 66, 1975, ss. 295-373.

GLENNY, Misha, *Balkanlar 1804-1999*, Sabah Yayınları, İstanbul 2000.

GOSPODINOVA, Elena P., *Живот и педагогическа дейност на Анастасия Тошева (Anastasia Tosheva'nın Hayatı ve Pedagojik Faaliyetleri)*, Plovdiv Paissiy Khilendarski Üniversitesi, Stara Zagora 1996.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul 1992.

MAREVA, Tanya, *Катина Коруева (Стрезова)-Пурвата Ученичка От Ахучелебийско В Одринската Гимназия (Katina Korueva-Achelebisko'dan İlk Öğrenci Odrin Lisesi'nde)*, Sbornik Trakiya, Trakya Bilim Enstitüsü, Haskovo 2020, ss. 156-169.

MAZOWER, Mark, *Bizansın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

MILLER, Christopher L., "Amerikalı Misyonerler ve Modern Bulgar Ulusal Bilincinin Oluşumu", (çev.) Celal Öney, *İçtimaiyat Dergisi*, Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar Özel Sayı 2023, ss. 214-228.

PIRONKOVA, M. Georgieva, *Средното образование в България 1878-1944 (Bulgaristan'da Ortaöğretim 1878-1944)*, Sofya Üniversitesi Yayınları, Sofya 2015.

POPOV, Nikolay ve PIRONKOVA, Marina, "School Reforms in Bulgaria from the 9th to the 21st Century (Bulgaristan'da 9. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Okul Reformları)", *Educational Reforms Worldwide*, BCES Conference Books, Cilt 18, Sofia 2020, ss. 15-26.

REEVES-ELLINGTON, Barbara, "A Vision of Mount Holyoke in the Ottoman Balkans: American Cultural Transfer, Bulgarian Nation-Building and Women's Educational Reform 1858-1870", *Gender & History*, Cilt 16, Sayı 1, 2004, ss. 146-171.

SABEV, Orlin (Orhan Salih), "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu 3: III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (25-26 Mayıs 2015)*, (Ed.) Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2015, ss. 163-182.

SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim, İstanbul 2011.

SLOANE, William Millîgan, *Bir Tarih Laboratuarı: Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987.

TRAYKOV, Vasil, "Протестантските мисионери и борбата на българския народ за църковна свобода (Protestan Misyonerler ve Bulgar Halkının Kilise Özgürlüğü Mücadelesi)", *България в света от древността до наши дни (Eski Çağlardan Günümüze Bulgaristan)*, Cilt 1, Sofya 1979, ss. 461-467.

VLADIMIROV, Georgi, *Идеята за висше училище в следосвобожденска България (Seledosvo- Bozdenka'da Bir Yüksekokul Fikri),* Bulgar Tarihi Kütüphanesi, Sofya 2000.

3. İnternet Kaynakları:

BYINGTON, Theodore L., *1st Report (Birinci Rapor), Eski Zagra Station*, Amerikan Bord Heyeti, 1860, https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42096, (12.05.2023).